

“Lex Sempronia Tiberiana”: Tiberius Gracchus’un Toprak Reformu ve Toplumsal Kökenleri^(*)

“Lex Sempronia Tiberiana”: The Agrarian Reform of Tiberius Gracchus and Its Social Foundations

Arş. Gör. **Ozan Giray ŞAHİN**^(**)

Öz

Adını Pleb Tribünü Tiberius Sempronius Gracchus’tan alan Lex Sempronia Tiberiana, Roma Cumhuriyeti’nin siyasi ve hukuki tarihinin en önemli olaylarından biridir. Lex Sempronia Tiberiana cumhuriyetin en ağır krizlerinden birini yaşadığı M.Ö. II. Yüzyıl’ın ikinci yarısının toplumsal koşullarının bir sonucudur. Latifundia sisteminin geliştiği, köylülerin kitleler halinde topraksız kaldığı, köle emeğinin kitlesel biçimde tüm üretim alanına hâkim olduğu, köle isyanlarının daha önce Roma’da görülmemiş boyutlara ulaştığı ve son raddede cumhuriyetin toplumsal yapısının vuku bulan değişiklikler sonucu ortaya çıkan yeni ilişkileri taşıyamadığı bir dönemde ortaya çıkan Lex Sempronia Tiberiana sadece bir reform programı olmanın ötesindedir. Toplumsal krizlerin yoğunlaştığı dönemler, hukuk üretimini de dönüştürmüş ve her toplum gibi Roma Cumhuriyeti de kendi krizine hukuk içinde çözüm arayan aktörler ortaya çıkarmıştır. Tiberius Sempronius Gracchus işte bu aktörlerden biridir. Fakat tarih sahnesine çıktığı dönemin toplumsal koşulları onu hiç beklemediği bir yere itecek ve Tiberius Sempronius Gracchus kendini pleblerin sözcüsü olarak bulacaktır. Pleblerin toplumsal talepleri ile bütünleşme ise Tiberius Sempronius Gracchus ile onun reform programını, benzer örneklerin çok ötesinde yere yerleştirecektir.

Anahtar Kelimeler

Ager Publicus, Lex Sempronia Tiberiana, Tiberius Gracchus, Toprak Reformu, Köleci Üretim Tarzı.

Abstract

Lex Sempronia Tiberiana: The agrarian reform act that is named after the Tribune of Plebs-Tiberius Sempronius Gracchus is one of the milestones of the political and judicial history of the Roman Republic. Lex Sempronia Tiberiana refers to an outcome of the crisis of Second Century B.C. which is one of the most severe social crises of the Roman Republic. The periods when the social crises intensify; transforms the production of law and like every society the Roman Republic gave birth to the actors who are looking for a solution to the crisis of their society. Tiberius Sempronius Gracchus is one of these actors. The social conditions of the era that he has been

(*) Makalenin editörlüğe gönderildiği tarih: 02.09.2019. Birinci hakeme sevk tarihi: 02.09.2019. Raporun birinci hakemden dönüş tarihi: 09.09.2019. İkinci hakeme sevk tarihi: 02.09.2019. Raporun ikinci hakemden dönüş tarihi: 08.09.2019.

(**) Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı,
E-posta: ozangiraysahin@anadolu.edu.tr,
Orcid Id: <http://orcid.org/0000-0002-9221-676X>.

introducing himself to the history will position him as the political leader and spokesman of the plebs which maybe he has never intended to. Thus unification with the plebs will put Tiberius Sempronius Gracchus and his reforms to the position of historical importance far beyond than the similar actors and attempts.

Keywords

Ager Publicus, Lex Sempronia Tiberiana, Tiberius Gracchus, Agrarian Reform, Slave Mode of Production.

1. GİRİŞ

Roma Tarihi bu gün kullandığımız hukuk kurumlarının pek çoğunun erken örneklerini içermesi açısından modern hukuk tarihinin en belirleyici dönemlerinden biridir. Roma Tarihi'nin hukuk tarihimize etkisi ise kendisini en yoğun biçimde Roma Hukuku disiplini göstermektedir. Roma Hukuku disiplini içerisinde Roma Hukuku'nun kurumlarına yönelik çokça araştırma yapılmakta ve Roma hukuk kurumları ile günümüzde kullandığımız hukuk kurumları arasındaki ilişkiler irdelenmektedir. Fakat söz konusu incelemeler büyük ölçüde pozitif hukuka, özellikle de özel hukuka özgülenmiştir. Hukuk sistemimizin kurgulanışı göz önüne alındığında bu elbette ki beklenebilir bir durumdur. Ama yine de söz konusu tercihin bir sonucu olarak Roma Hukuku'nun tarihsel ve toplumsal niteliği görece daha az ilgi çeken bir alan olarak görünmektedir. Oysa hukuk basitçe insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir norm seti değil, toplumsal bir olgudur. Dolayısıyla hukuk sistemleri, ideolojileri ve normları toplumsal-tarihsel kökenleri ile birlikte açıklanmak durumundadır.

Elinizdeki çalışma, yukarıda altı çizilen gereklilik üzerine Roma hukuk tarihinin en önemli düzenlemelerinden biri olan Pleb Tribünü Tiberius Sempronius Gracchus'un toprak reformu programını yani *Lex Sempronia Tiberiana*'yı sadece bir norm seti olarak değil, tarihsel bir olgu olarak ele almayı amaçlamaktadır. M.Ö. II. Yüzyıl'ın ikinci yarısında karşımıza çıkan *Lex Sempronia Tiberiana*, Roma Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu tarihsel-toplumsal krize yönelik çözüm arayışlarının hukuk alanına tercüme edilmiş örneklerinden biridir. Bu bağlamda da teknik ve basit bir norm setinden çok daha fazlası olup; ortaya çıktığı dönemin toplumsal koşullarının hukuk alanındaki ifadelerinden birine denk düşmektedir.

M.Ö. II. Yüzyıl, Roma için cumhuriyetin Akdeniz Havzası'na yayılması, köylülerin topraksızlaşması, köleci ekonominin cumhuriyetin üretim tarzı içinde hâkim konuma gelmesi gibi; sonu Gaius Julius Caesar ve ilk imparator Augustus Octavianus ile bitecek uzun ve sancılı bir süreci tetikleyen toplumsal çelişkilerin doruğa ulaştığı bir dönemdir. Bahsi geçen dönem, hukuk alanında pek çok arayış ve keşfe ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu keşiflerden biri olan *Lex Sempronia Tiberiana* da M.Ö. II. Yüzyıl'ın söz edilen toplumsal koşullarından

bağımsız değildir. Çalışma tam da bu gerekçeye dayanarak *Lex Sempronia Tiberiana*’yı M.Ö. II. Yüzyıl’ın toplumsal koşulları ve cumhuriyetin yaşadığı toplumsal kriz ile ilişkisi açısından ele almayı ve böylece *Lex Sempronia Tiberiana*’nın toplumsal karakterini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yukarıda bahsi geçen amaca ulaşabilmek için ilk kısımda M.Ö. II. Yüzyıl’da Roma Cumhuriyeti’nin içinde bulunduğu toplumsal durumun analizi yapılacaktır. Bu bağlamda cumhuriyetin genişlemesinin ekonomik ve siyasi sonuçları ve Roma Cumhuriyeti hakimiyeti altında yaşayan insanların söz konusu sonuçlara verdiği tepkiler incelenecektir. Söz konusu inceleme kapsamında öncelikle cumhuriyetin Akdeniz Havzası’na hâkim olmasının genel koşullarına değinilecek, bunu takiben ise Latifundia sisteminin M.Ö. II. Yüzyıl’daki gelişimi ve Söz konusu gelişim ile eş zamanlı gelişen köleci üretim tarzı ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır.

M.Ö. II. Yüzyıl’da Roma Cumhuriyeti’nin genel durumunun ele alınmasını takip eden ikinci kısımda ise M.Ö. II. Yüzyıl’daki krize yönelik, Tiberius Sempronius Gracchus’un reform programını önceleyen diğer çözüm arayışlarına değinilecektir. Üçüncü kısımda ise Tiberius Sempronius Gracchus’un reform tasarısı, toplumsal kökenlerine yapılan geri dönüşlerle ele alınacak, reformun amacı, içeriği, ortaya çıkış süreci, reforma karşı yükselen tepkiler ve reformların uygulanma süreci incelenecektir. Son kısımda ise Tiberius Sempronius Gracchus’un reform girişimlerinin toplumsal karakterinin tahlili yapılacak ve böylece *Lex Sempronia Tiberiana* ve mimarı Tiberius Sempronius Gracchus’un Roma toplumsal tarihinde tam olarak nerede durduğu tahlil edilmeye çalışılacaktır.

2. M.Ö. II. YÜZYIL’DA ROMA CUMHURİYETİ’NİN İKTİSADİ, TOPLUMSAL VE SİYASİ DURUMU

Roma Cumhuriyeti Kartaca Savaşlarının¹ ardından Batı Akdeniz’deki en büyük rakibini tasfiye etmiştir. Anılan süreci takiben ise Yunanistan, Makedon-

¹ Kartacalılar ile yapılan Birinci Pön Savaşı (M.Ö. 264-241), İkinci Pön Savaşı (M.Ö. 218-202) ve Üçüncü Pön Savaşı (M.Ö. 149-146) Roma’nın Batı Akdeniz’deki en büyük rakibi olan Kartaca ticaret imparatorluğunu ortadan kaldırarak Batı Akdeniz Havzası’nın tek hâkimi olması ile sonuçlanmıştır. Bkz. Adrian Goldsworthy, *The Fall of Carthage*, Londra, Phoenix, 2006, s.65-357; Allen M. Ward/Fritz M. Heichelheim/Cedric A. Yeo, *A History of The Roman People*, 6. Baskı, New York, Routledge, 2016, s.90-111; Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi I. Cilt: Cumhuriyet*, 5. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, s.209-269; John Briscoe, “The Second Punic War”, *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, (Ed) A. E. Astin/F. W. Walbank F. B. A./ M. W. Frederiksen/ R. M. Ogilvie, 7. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s.17-43; Susan Wise-Bauer, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan Roma’nın Dağılmasına*, (Çev) Mehmet Morali, 3. Baskı, İstanbul, Alfa, 2018, s.685-687; William H. McNeill, *History Handbook of Western Civilisation*, 5. Baskı, Chicago, University of Chicago Press, 1961, s.256-159.

ya, İspanya ve Suriye’de girdiği mücadelelerden² zaferlerle ayrılarak M.Ö. II. Yüzyıl’ın ortalarında Akdeniz Havzasının hâkim siyasi ve ekonomik gücü haline gelmiştir.³ Söz konusu fetihler sonucu oluşturulan yeni eyaletler, Roma Cumhuriyeti için önemli zenginlik kaynakları haline gelmişlerdir.⁴ Roma eyalet sistemi⁵ uyarınca ele geçirilen eyaletlerin tüm zenginlikleri Roma halkının ganimeti (*praedium populi Romani*) sayılmakta⁶ ve söz konusu zenginlikler Roma’ya ama özellikle de Romalı büyük toprak sahiplerine aktarılmaktadır.⁷ Ne var ki ele geçirilen zenginliğin Roma yurttaşları arasındaki bölüşümü; servete dayalı bir yapı içerisinde biçimlenen oligarşik sınıf egemenliğinin sınırları içerisinde gerçekleşmektedir.⁸

² Bkz. Demircioğlu, age., s.269-274, 279-420; McNeill, age., s.159-160; Neil Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, (Çev) Çağdaş Sümer, 1. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2015, s.120-131; R. M. Errington, “Rome and Greece to 205 B.C.”, *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, (Ed) A. E. Astin/F. W. Walbank F. B. A./ M. W. Frederiksen/ R. M. Ogilvie, 7. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s.85-106; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.112-128; William Vernon Harris, “Roman Expansion in the West”, *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, (Ed) A. E. Astin/F. W. Walbank F. B. A./ M. W. Frederiksen/ R. M. Ogilvie, 7. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, 107-142; Wise-Bauer, age., s.664-673.

³ Jean-Paul Morel, “The Transformation of Italy, 300-133 B.C. The Evidence of Archaeology”, *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, (Ed) A. E. Astin/F. W. Walbank F. B. A./ M. W. Frederiksen/ R. M. Ogilvie, 7. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s.493; Sabahat Altan, *Roma Tarihinin Ana Hatları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014., s.123; Theodor Mommsen, *The History of Rome Book III*, (Çev) William Purdie Dickson, Cambridge University Press, 2010, s.7; V. Diakov/S. Kovalev, *İlk Çağ Tarihi 2: Roma*, (Çev) Özdemir İnce, 3. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2015., s.96-971.

⁴ Claude Nicolet, *The World of Citizen in Republican Rome*, California, University of California Press, 1980, s.149; Duygu Özer Sarıtaş, *Cumhuriyet Dönemi Roma Vergi Sistemi*, 1. Baskı, İstanbul, XII Levha Yayıncılık, 2012, s.6-11; Moses I. Finley, *Antik Çağ Ekonomisi*, (Çev) Hatice Palaz Erdemir, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s.189-190.

⁵ Roma Cumhuriyeti’nin genişleme evresinde ele geçirilen bölgeler ilk aşamada Roma sisteminin üzerine bina edildiği klan (*Tribus*) sistemine göre bölümlendirilmektedir. Ele geçirilen topraklar *ager publicus*’a dönüştürülmekte ve burada yaşayanlarda yurttaşlık hakkı kazanarak bir *tribus* içinde örgütlenmektedirler. Devletin İtalya yarımadasının sınırları dışına yayılması ile birlikte anılan sisteme eyalet (*Provincia*) idaresi altında yeni bir yapısal biçim daha katılmıştır. MÖ 133 senesinde gelindiğinde Roma Cumhuriyeti hakimiyeti altında 7 adet Provincia bulunmaktadır. *Provincia Sicilia*, *Provincia Sardinia-Corsica*, *Provincia Hispania Citerior*, *Provincia Hispania Ulterior*, *Provincia Africa*, *Provincia Macedonia* ve *Provincia Asia* olarak sayılabilecek olan bu eyaletler zamanla Roma’nın en önemli vergi kaynaklarından birine dönüşümleridir. Hukuki statüleri bir *Lex Provincia* tarafından belirlenen eyaletler Roma ordularınca desteklenen yöneticiler tarafından yönetilmektedirler. Söz konusu eyaletlerin vergileri ise bu iş için özel olarak görevlendirilmiş memurlar olan *Publicani* tarafından yapılmaktadır. Altan, age., s.119-122; David Johnston, *Roman Law in Context*, 2. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s.9-11; Özer-Sarıtaş, age., s.6-10.

⁶ Diakov/Kovalev, age., s.96.

⁷ Diakov/Kovalev, age., s.96; Finley, age., s.190; Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, (Çev) Çağdaş Sümer, 1. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2014, s.423; Luigi Capogrossi Colognesi, *Law and Power in the Making of The Roman Commonwealth*, (Çev) Laura Kopp, 1. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2014., s.161.

⁸ Ellen Meiskins-Wood, *Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, (Çev) Oya Köymen, 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2013., s.130.

Cumhuriyet, erken dönemlerinde patricilerin⁹ mutlak egemenliği altındadır.¹⁰ Toplumsal-siyasal pozisyonları Roma’nın üzerine kurulduğu klan sisteminden ve klan sistemi içinde gelişen geleneksel hukukunun sağladığı olanaklarla siyasal sistem içinde somut biçimler edinmiş olan¹¹ patriciler, uzun yıllar boyunca yönetici sınıf olarak kalmışlar ve plebleri mutlak sayılabilecek bir biçimde yönetmişlerdir. Fakat söz konusu aristokratik sınıf egemenliği özellikle M.Ö. V. Yüzyıl’dan itibaren pleblerin yürüttükleri mücadeleler sonucunda bir nebze de olsa gevşetilebilmiştir.¹² Tabakalar mücadelesinin¹³ sonunda Roma Cumhuriyeti aristokratlar dışındaki yurttaşların da toplumsal taleplerini devlet aygıtına taşınmaları için tasarlanmış, Senatus’un¹⁴ ve Senatus mensuplarının

⁹ Roma’nın asillerine verilen isimdir. Romalı asiller sınıfı *populus*’u oluşturan *curia*’ların önde gelen *paterlerinden* müteşekkildir. Rivayetlere göre patricilerin, ortaya çıkışı Romulus zamanına dayanmaktadır. Romulus, kamu meselelerini incelemek için Roma’yı oluşturan klanlardan yani *curiae*’den 100 *pater* seçmiştir ve bunlar *patricileri* oluşturmuşlardır. Ioannes Lydos, *Romalıların Devleti’nin Makamları Hakkına I. Cilt*, (Çev) Fatih Onur, 1. Baskı, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2013, s.31. Theodor Mommsen, *The History of Rome Vol I*, (Çev) William Purdy Dickson, New York, Cambridge University Press, 2009, s.66.

¹⁰ George Mousourakis, *A Legal History of Rome*, 1. Baskı, New York, Routledge, 2007, s.8; Mommsen, *The History of Rome Vol I*, s.267; Perry Anderson, *Antikiteden Feodalizme Geçişler*, (Çev) Uygur Kocabaşoğlu, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.64.

¹¹ Bkz. Mommsen, *The History of Rome Vol I*, s.65 vd.

¹² Bihterin Dinçkol, “Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine-’Demos’tan ‘Populus Romanus’a”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi: Bülent Tahiröğlü’na Armağan*, 2017, C.23, S.3, s.758-759; Ste. Croix, age., s.424-425.

¹³ Bu dönem patrici-pleb mücadeleleri ya da tabakalar çatışması olarak adlandırılmaktadır. M.Ö. 494’ten M.Ö. 287’ye kadar uzanan bu dönem, Roma Cumhuriyeti’nde mutlak bir hakimiyet kurmuş olan patriciler ile, patrici sınıfına dahil olmamakla beraber Roma yurttaşı olan plebler arasındaki iktidar mücadelelerini barındırmaktadır. Önderliğini patricilerin siyasi ayrıcalıklarına karşı mücadele eden zengin pleblerin yaptığı mücadeleler sonucunda *Tribunus Plebus*, *Concilia Plebis Tributa*, XII Levha Kanunları (*Lex duodecim Tabularum*) gibi kurum ve yapılar ortaya çıkmıştır. Tabakalar çatışması dönemi boyunca pleblerin yürüttükleri mücadeleler, Roma siyasal sistemi içinde taleplerini temsil ettirebilecekleri (*Tribunus Plebus*), Roma siyasal sistemine katılabilecekleri (*Concilia Plebis Tributa*, *Lex Hortensia*, *Leges Liciane Sextiae*) Patricilerin sınıf egemenliği karşısında kendilerine hukuki güvenlik sağlayacak olan (*XII Levha Kanunları*, *Leges Licinae-Sextiae*) ve *ager publicus* sorunu başta olmak üzere toprak mülkiyeti üzerindeki patrici hâkimiyetine karşı mülk edinebilmelerini ve mülkiyet haklarını koruyacak (*Lex Licinae-Sextiae*) çeşitli hukuk mekanizmalarının ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bkz. Colognesi, age., s.54-67; Finley, age., s.38; H. H. Scullard, *A History of The Roman World: 753 to 146 BC*, New York, Routledge, 2013, s.73-83; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.8, 24-26; Neil Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere*, (Çev) Tuncel Öncel, 1. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2014, s.70-72; Özcan Karadeniz, *Iustinianus Zamanına Kadar Roma’da İş İlişkileri*, 1. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976, s.8-10; Peter Astbury Brunt, *Social Conflicts in the Roman Republic*, 1. Baskı, Londra, Chatto and Windus, 1971, s.42-59; Ste. Croix, age., s.421-427; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.63-74; Ziya Umur, *Roma Hukuku*, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982, s.23-57.

¹⁴ Senatus, cumhuriyetin erken dönemlerinde yönetimin merkezidir. Daha sonraları ise *Comitia Centuriata* ve daha sonra da *Concilia Plebis Tributa*’nın yasama yetkisini haiz organlar olarak ortaya çıkmaları ve pleblerin de siyasal sisteme dahil olması ile birlikte hukuken bir danışma organına dönüşmüştür. Fakat bu sadece görelî bir durumdur ve Senatus sistem üzerinde somut etkiler üretmeye devam etmiştir. Senatörler M.Ö. 443’e kadar consul’ler tarafından seçilirken

egemenliğinin Pleb Meclisi'nce¹⁵ (*Concilia Plebis Tributa*) sınırlandırıldığı hukuk kurum ve pratiklerinin gelişimine sahne olmuştur. Yalnız anılan dönüştürmeler de kendi toplumsal sınırlarına tabidir. Bu duruma örnek olarak magistrata aileleri gösterilebilir. Teorik bir perspektiften bakıldığında, her ne kadar her Roma yurttaşı magistratlık pozisyonlarına seçilebilecek olsa da söz konusu po-

anılan tarihten sonra bu görev censorlar tarafından üstlenilmiştir. *Senatus Consultas* adı verilen danışma görüşleri doğrudan emir niteliği taşımasa da Roma siyasetine yön verme kabiliyetine sahiptir. M.Ö. II. Yüzyıl'a kadar reddedile n tek *Senatus* tavsiyesi M.Ö. 200 baharında Makedonya'ya savaş ilanındır ki kısa bir süre sonra bu vakada da *Senatus*'un görüşü kabul edilmiştir. Ayrıca *Senatus* eyaletlerin yönetimi gibi önemli etkileri elinde bulundurmaktadır. Bunların arasında yasalar üzerine ilk inceleme ve tartışmaları yapma yetkisi sayılabilir. Bir diğer önemli yetkileri de yüksek mahkeme görevini yürütmektir. Yine *Senatus*, savaşa ve barışa karar verme, antlaşmalar yapma, ordular kurma ve seferler düzenleme yetkisini de elinde bulundurmaktadır. Son ve en önemli yetki ise *Senatus*'un kamu hazinesi yani *Aerarium Populi Romani*'nin yönetimini elinde bulundurmasıdır. *Senatus*'un bu yetkisi onun magistratlar üzerinde bir kontrol sahibi olması anlamına geldiği ölçüde danışma rolünün nasıl etkili bir yönetim rolüne dönüşebileceği de tahmin edilebilecektir. *Senatus*'un cumhuriyetin ilerleyen dönemdeki siyasi etkisi ise kaynağını üyelerinin sınıfsal kompozisyonunda bulmaktadır. En erken dönemlerde 300 kişiden oluşan *Senatus* üyeleri (*Princeps Senatus*) Roma'yı oluşturan Genslerin şeflerine karşılık gelmektedir. Romalı asillerin etkisi dağılıp sistem merkezinde zenginliğin olduğu bir pleb-patrici oligarşisine evrildiğinde ise *Senatus* büyük ölçüde Roma'nın en zengin üyelerinin temsil edildiği bir organ biçimini almıştır. Özellikle MÖ IV. Yüzyıl'ın sonlarına doğru yasalaşan *Lex Ovinia de Senatus Lectione*'nin *Senatus* üyelerini seçen censorlara bu üyeleri önde gelen ve saygıdeğer yurttaşlardan seçmelerini buyuran hükümleri *Senatus*'un Roma'nın zenginlerinin mensubu olduğu bir yapı olmasını garanti altına almıştır. Bkz. A. E. Astin, "Roman Government And Politics", *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, (Ed) A. E. Astin/F. W. Walbank F. B. A./ M. W. Frederiksen/ R. M. Ogilvie, 7. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s.165-166; A. H. M. Jones, "The Aerarium and the Fiscus", *The Journal of Roman Studies*, 1950, C.40, s.22; Andrew M. Riggsby, *Roman Law and the Legal World of the Romans*, 1. Baskı, New York, Cambridge University Press, 2010, s.15; Colognesi, age., s.81-84; Dinçkol, agm., s.761; Eşref Küçük, "Eski Roma'da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri", *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2017, C.7, S.1, s.203-204; Friedrich Engels, *Aile Devlet ve Özel Mülkiyetin Kökeni*, (Çev) Kenan Somer, 18. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2017, s.149; Fritz Schulz, *Principles of Roman Law*, (Çev) Marguerite Wolff, 1. Baskı, Oxford, Clarendon Press, 1934, s.178; H. Cahit Oğuzoğlu, *Roma Hukuku*, 1. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1959, s.22-23; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.10-11; Olga Tellegen-Couperus, *A Short History of Roman Law*, New York, Routledge, 2003, s.12-13, 38-39; Özer-Sarıtaş, age., s.23, 31-36.

¹⁵ *Concilia Plebis Tributa* adı verilen bu meclisler Roma'da yalnızca patricilerin katıldığı ve *curialar* esasına göre teşkil edilen *Comitia curiata* ve patrici ve pleblerin servet esasına dayanarak katıldıkları *Comitia Centuriata*'ların ardından Roma siyasal sistemine dahil olan ve pleblerin doğrudan katıldıkları, kararlarına ise *plebiscitum* adı verilen ve söz konusu kararları M.Ö. II. Yüzyıl'a geldiğinde Tüm Romalıları bağlayan meclistir. Yasa tasarılarının sadece magistratlar tarafından önerilebildiği meclis, *tribuslar* esasına göre karar vermektedir. magistratların ise istedikleri zaman oylamayı durdurma ve tasarımı veto etme yetkileri mevcuttur. Appius Claudius'un reformları ile başlayan bir sürecin sonunda *tribuslara* dahil olmakla servet arasındaki ilişkinin ortadan kalkması nedeniyle, *tribuslar* esasında kurulan *Concilia Plebis Tributa* Roma'nın yoksul kitlelerinin temsil edildiği bir yapı olma özelliğini edinmiştir. Erken dönemde *Concilia Plebis Tributa*'nın kararları plebleri bağlar iken en geç M.Ö. 286 tarihli *Lex Hortensia* ile birlikte *Concilia Plebis Tributa*'nın kararları tüm Romalılar için bağlayıcı hale gelmiş ve *Concilia Plebis Tributa* yasama yetkisinin esas sahibi konumuna yükselmiştir. Anderson, age., s.65; Astin, "Roman Government And Politics", s.163-164; Gary Forsythe, *A Critical History of Early Rome: From Prehistory to the First Punic War*, Berkeley&Los Angeles, University of California Press, 2005, s.180; Küçük, agm., s.206; McNeill, age., s.153; Oğuzoğlu, age., s.23-24; Schulz, age., s.170-171; Tellegen-Couperus, age., s.14-16, 49; Umur, age., s.51-53.

zisyonlar sistemin yapısal özellikleri, magistraların işleri dolayısıyla bir ücret almamaları, magistralık pozisyonunun belirli bir serveti gerektiriyor olması ve benzeri nedenlerle belirli magistra ailelerinin tekelindedir.¹⁶ Söz konusu örnekten de anlaşılacağı üzere Roma Cumhuriyeti siyasal sistemi aristokratik ayrıcalıkları arka plana atan dönüşümler geçirmiş olsa da, sonuçta servetin merkezi rolü hiçbir zaman geri plana atılmamış¹⁷ ve aristokratik ayrıcalıkların yerini servete bağlı ayrıcalıklar almıştır.¹⁸

Aristokratik yapıdan oligarşik yapıya geçiş olarak tanımlanabilecek söz konusu dönüşüm yönetim erkini elinde bulunduran sınıfa dâhil olmanın artık soydan öte servete bağlı olması anlamına gelmektedir. Anılan dönüşüm ile birlikte yönetici sınıf, artık zengin pleblerin de içine girebildiği bir biçim edinmiştir.¹⁹ Bu bağlamda bahsi geçen dönüşümün servete dayalı ayrıcalıklar üzerine kurulması, sınıf egemenliğinin genel çerçevesinin, biçim değiştirerek de olsa koruması anlamına gelmektedir.²⁰ Yani patrici aristokrasisinin hâkimiyeti yerini servete dayalı olarak biçimlenmiş olan bir patrici-pleb oligarşisine bırakmıştır.²¹ *Ordo Senatorius* adı verilen, servet üzerinden biçimlenen bu yeni oligarşi, Senatus içinde ve Roma Cumhuriyeti’nin önemli yönetsel pozisyonlarında kümelenmiştir.

Roma Cumhuriyeti gerek hukuk sistemi gerekse de ideolojisiyle, servet ve mülkiyet üzerine kurulmuş bir yapıdır.²² Bu bağlamda da üzerine kurulduğu özel servetlerin büyümesi amacıyla teşkilatlandırılmış bir aygıt niteliği taşımaktadır.²³ Dolayısıyla Romalıların ama özellikle de Romalı büyük toprak sahiplerinin gözünde cumhuriyetin asıl işlevi, zenginliğin korunması ve birikmesine aracılık

¹⁶ Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.9-11; Schulz, age., s.169

¹⁷ Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.9; Schulz, age., s.169

¹⁸ Burada ayrıca M.Ö. 445 yılında *Lex Canuleia* ile patriciler ve plebler arasındaki evlilik yasağının kalkmasını de ele almak gerekmektedir. Evlilik yasağının kalkması ile birlikte patricilerin soya bağlı ayrıcalıkları zengin pleblerle de paylaşılmaya başlanmış ve zengin plebler de asiler sınıfına dahil olmaya başlayabilmişlerdir. Andrew Lewis, “Slavery, Family and Status”, *The Cambridge Companion to Roman Law*, (Ed) David Johnston, 1. Baskı, New York, Cambridge University Press, 2015, s.170; Finley, age., s.38; Gabba, “Rome and Italy in the Second Century B.C.”, *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, (Ed) A. E. Astin/F. W. Walbank F. B. A./ M. W. Frederiksen/ R. M. Ogilvie, 7. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2006., s.205; Mommsen, *The History of Rome Vol I*, s.297; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.8-9; Ste. Croix, age., s.427.

¹⁹ Colognesi, age., s.108; Mommsen, *The History of Rome Vol I*, s.296 Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.135.

²⁰ Henri Denis, *Ekonomik Doktrinler Tarihi 1*, (Çev) Attila Tokatlı, 2. Baskı, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1982, s.63; Schulz, age., s.170.

²¹ Astin, “Roman Government And Politics”, s.168-172; Finley, age., s.38-39; Karadeniz, age., s.9, 13; Meiskins-Wood, age., s.131; Mommsen, *The History of Rome Vol I*, s.314; Mousourakis *A Legal History of Rome*, s.8, 41; Ste. Croix, age., s.427.

²² Meiskins-Wood, age., s.126; Schulz, age., s.146.

²³ Gabba, age., s.205; Meiskins-Wood, age., s.126.

etmektedir.²⁴ Roma siyasal sistemi ve hukuk ideolojisi de anılanlara paralel bir biçimde mülk sahibi sınıflara tanınan ayrıcalık ve istisnaların bir birlikteliğine denk düşmektedir.²⁵ Anlatılanlar ışığında Roma siyasal sistemi içindeki iktidar mücadelelerinin büyük bir kısmı, yönetici oligarşinin mensuplarının birbirlerine karşı üstünlük kurma mücadeleleri olarak yorumlanabilecektir.²⁶ Roma'da servet ve devlet arasında ikincinin birinciye tabi olduğu siyasal yapının yönetici sınıfa dahil olmayan kitleler üzerindeki etkisi ise; cumhuriyet zenginleştiçe yoksul yurttaşların siyasal sistem üzerindeki etkilerinin azalmasıdır.²⁷

Roma Cumhuriyeti'nin yapısal özellikleri doğrultusunda gelişen ideolojinin merkezinde birey, özel mülkiyet ve servetten oluşan bir yapısal ilişki bulunmaktadır.²⁸ Servetin kurucu rolü en açık biçimiyle Roma yurttaşlarının devlet aygıtı nezdindeki temsiliyetlerinde kendini göstermektedir. Bir Roma yurttaşının sahip olduğu servet sadece onun refah düzeyini değil, doğrudan doğruya devlet aygıtı içindeki pozisyonunu da belirlemektedir.²⁹ Devletin, özellikle aygıt içinde yükselmenin mutlak bir biçimde servete bağlı yapısı, devlet aygıtı ve hukuk sisteminin büyük toprak sahiplerinin çıkarları doğrultusunda biçimlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Hukuk ideolojisinin birey ve mülkiyet merkezli yapısı ise devletin özel mülkler üzerinde kamusal tasarruflarını Romalı büyük toprak sahipleri için kabul edilemez kılmaktadır.³⁰ Söz konusu ideolojik kurgu içerisinde biçimlenen Roma hukuk sistemi ise tam da bu nedenle, mülk sahibi kimselerin kendi aralarında yaşadıkları sorunları çözmekte yani özel hukuk alanında daha yoğun bir faaliyet göstermektedir.³¹ Özel mülkiyetin kamu yararına sınırlandırılması pratiklerini içeren hukuk düzenlemeleri ise toplumsal mücadelelerin yükseldiği ve söz konusu mücadelelerin kamu hukuku alanında sürekli ve yüksek tansiyonlu bir üretimle karşılandığı kriz dönemleri dışında hukuk alanında kendine yer bulamamaktadır.³²

²⁴ Meiskins-Wood, age., s.132-144; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.72; Schulz, age., s.151-153

²⁵ Riggsby, age., s.77; Ste. Croix, age., s.418.

²⁶ Astin, "Roman Government And Politics", s.168-169, 174-180; Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, s.71; Finley, age., s.40; Meiskins-Wood, age., 126-127; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.73.

²⁷ A. H. M. Jones, "Taxation in Antiquity", A. H. M. Jones's *The Roman Economy: Studies in Ancient Economic and Administrative History*, (Ed), P. A. Brunt, Oxford, Blackwell, 1974, s.135; Meiskins-Wood, age., s.127.

²⁸ Meiskins-Wood, age., s.129; Schulz, age., s.146-150.

²⁹ Meiskins-Wood, age., s.134-135; Ste. Croix, age., s.415-417; Umur, age., s.49-50.

³⁰ Schulz, age., s.148-151.

³¹ Anderson, age., s.77; Schulz, age., s.34-35.

³² Callie Williamson, *The Laws of the Roman People: Public Law in the Expansion and Decline of the Roman Republic*, 4. Baskı, Ann Harbor, The University of Michigan Press, 2008, s.7; Finley, age., s.32; Ste. Croix, age., s.416-418.

Akdeniz Havzası’ndan temellük edilen zenginliğin Roma Cumhuriyeti’nde o dönemde hâkim olan oligarşik sınıf egemenliğinin sınırları içinde bölüşülmesi, Roma Cumhuriyeti Akdeniz Havzası’na yayıldıkça ve zenginleştikçe; Roma Cumhuriyeti dâhilindeki gelir eşitsizliklerinin de derinleşmesine, servetler arasındaki uçurumun Roma’nın kurum ve pratiklerini miras aldığı³³ Grek şehir devletlerinde görülmemiş bir düzeyde açılmasına yol açmıştır.³⁴ Devlet aygıtı üzerinde hâkimiyet kurmuş olan büyük toprak sahipleri, Roma Cumhuriyeti’nin Akdeniz Havzası’nda genişlemesinden, işletilecek yeni topraklar ve bu topraklarda çalıştırılacak köleler biçiminde yararlanmaktadırlar.³⁵

Cumhuriyetin genişlemesi sürecinde yurttaş köylüler (*assidui*) büyük kayıplara uğrar ve topraklarını kaybederken fetihlerin Roma’ya yığıldığı köle kitleleri ve boşalan küçük çiftliklerin toprakları ile beslenen büyük çiftlikler Romalı büyük toprak sahiplerinin başlıca yatırım alanı haline gelmiştir.³⁶ Büyük toprak sahipleri, cumhuriyetin genişlemesine paralel bir biçimde zenginleşmeye devam ederken, Roma’nın kurucu unsurlarından olan küçük çiftçiler yavaşça toplumsal alandan tasfiye olmaktadır.³⁷ Söz konusu tasfiye süreci ise Roma’nın fetihleri sonucunda elde edilen zenginliklerin ama özellikle de fetihler sonucunda ele geçirilen ve tüm Roma halkının toprağı sayılıp devlet mülkiyetinde olan *ager publicus*’un³⁸ Romalı büyük toprak sahiplerinin ellerinde toplanmasını,³⁹ yoksullaşan plebler için önemli bir sorun haline getirmiştir.⁴⁰ Anılan süreç M.Ö. II.

³³ Arthur M. Eckstein, *Mediterranean Anarchy: Interstate War and the Rise of Rome*, Berkeley&Los Angeles, University of California Press, 2006, s.120.

³⁴ Astin, “Roman Government And Politics”, s.187-188; Meiskins-Wood, age., s.128.

³⁵ Andrew Erskine, *Roman Imperialism*, Chippenham&Eastbourne, Edinburgh University Press, 2010, s.55; Appianus, *Appian’s Roman History*, (Çev) Horace White, Londra, The Loeb Classical Library, 1964, s.15; Finley, age., s.50; Herbert Heaton *Avrupa İktisat Tarihi*, (Çev) Mehmet Ali Kılıçbay/Osman Aydoğuş, 1. Baskı, Ankara, Paragraf Yayınevi, 2005, s.51; Israel Shatzman, “The Roman General’s Authority over Booty”, *Historia*, 1972, C.2, S.21, s.177-205; John W. Rich, “Tiberius Gracchus, Land and Manpower”, *Crises and the Roman Empire: Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of Empire (Nijmegen, June 20-24, 2006)*, (Ed) Olivier Hekster/Gerda de Kleijn/ Daniëlle Slootjes, Leiden, Brill, 2007, s.157.

³⁶ Scullard, age., s.308; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.129.

³⁷ Erskine, age., s.83; Karadeniz, age., s.11; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.43; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.77; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.129.

³⁸ Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, The American Philosophical Society, 1953, s.357; Alan Watson, *The Law of Property in the later Roman Republic*, 1. Baskı, Oxford, Clarendon Press, 1968, 80 vd.; Finley, age., s.114; George Mousourakis, *Fundamentals of Roman Private Law*, Berlin&Heidelberg, Springer Verlag, 2012, s.123; J. S. Richardson, “The Ownership of Roman Land: Tiberius Gracchus and the Italians”, *The Journal of Roman Studies*, 1980, C. 70, s.6.

³⁹ Colognesi, age., s.163; Evan T. Sage, “A Note on the Tribunate of Ti. Gracchus”, *The Classical Journal*, 1913, C.9, S.2, s.44.

⁴⁰ McNeill, age., s.160.

Yüzyıl'da Roma'nın köleci üretim tarzının en gelişmiş biçimini ortaya çıkarması ile sonuçlanacaktır.⁴¹ Bahsi geçen gelişmeler, siyasi sonuçlarını Önce Tiberius Sempronius Gracchus'un reform girişimlerinden Gaius Julius Caesar'ın yükselişine ve en nihayetine Augustus Octavianus'un ilk imparator olarak tahta çıkmasına uzanan bir çizgide gösterecek olan derin ve şiddetli bir yapısal kriz dalgasını harekete geçirmiştir.⁴²

A. Latifundiaların Gelişmesi

M.Ö. II. Yüzyıl'da cumhuriyetin genişlemesi, ele geçirilen eyaletlerden temellük edilen zenginliğin ve buna ek olarak ticaret yoluyla elde edilen birikimin giderek daha yoğun bir biçimde Romalı büyük toprak sahiplerinin elinde birikmesine yol açmıştır.⁴³ Zenginlikleri torağın köle emeği ile işlendiği⁴⁴ Latifundialara dayanan Romalı büyük toprak sahipleri, genişleyen cumhuriyetin kontrolü altına aldığı muazzam zenginlikleri sürekli olarak yeni toprakları mülklerine katmak için kullanmaktadırlar.⁴⁵ Dönemin ekonomisinin tarımsal üretime dayandığı⁴⁶ düşünüldüğünde biriken zenginliğin başka türlü değerlendirilmesi de mümkün görünmemektedir. Çünkü Antik Çağ'da toprak, zenginliğin ve statünün kaynağı olarak görülmekte ve bu bağlamda da elde edilen zenginliklerin yatırıma dönüştürülmesi noktasında toprak sahibi olmak tercih edilmektedir.⁴⁷ Söz konusu sürecin sonucunda ise Romalı büyük toprak sahipleri ile yurttaş çiftçiler arasındaki gelir uçurumu açılmaktadır. Gelir uçurumunun açılması ile birlikte büyük toprak sahipleri giderek siyasal sisteme hâkim olmaktadır. Anlatılanlar neticesinde ise pleblerin erken cumhuriyet dönemindeki *Leges Licinae-Sextiae*⁴⁸ gibi kazanımları yönetici oligarşi tarafından ilga edilmektedir.

⁴¹ Morel, age., s.494; Y. Zubritski/D. Mitropolski/V. Kerov, *İkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum*, (Çev) Sevim Belli, 16. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2017., s.121.

⁴² Anderson, age., s.79; Colognesi, age., s.179-180; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.133; M. M. Henderson, "Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic", *A Journal of Social and Political Theory*, 1968, S.31, s.52; Meiskins-Wood, age., s.126-132; Sage, agm., s.52, Ste. Croix, age., s.443.

⁴³ Appianus, age., s.15; Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, s.71; Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.125.

⁴⁴ Bkz. Marcus Porcius Cato, "On Agriculture" *Marcus Porcius Cato: On Agriculture, Marcus Terentius Varro: On Agriculture*, (Çev) William Davis Hooper, (Ed) T. E. Page/E. Capps/W. H. D. Rouse, Londra, Loeb Classical Library, 1934; Marcus Terentius Varro, "on Agriculture", *Marcus Porcius Cato: On Agriculture, Marcus Terentius Varro: On Agriculture*, (Çev) William Davis Hooper, (Ed) T. E. Page/E. Capps/W. H. D. Rouse, Londra, Loeb Classical Library, 1934., s.225-231.

⁴⁵ Altan, age., s.122-123; Appianus, age., s.15; Diakov/Kovalev, age., s.102; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.136; Finley, age., s.190.

⁴⁶ Scullard, age., s.306.

⁴⁷ Colognesi, age., s.162; Finley, age., s.131; Karadeniz, age., s.11-12.

⁴⁸ Cumhuriyetin erken devirlerinde (M.Ö. IV. Yüzyıl) plebler ile patriciler arasında süren mücadeleler dahilinde ortaya çıkan bir dizi yasal düzenlemenin genel adıdır. M.Ö. 396 senesinde pleb tri-

Latifundialardan elde edilen zenginliğin büyüklüğü ise servetin somutlaştığı lüks alışkanlıklar ile büyük toprak sahiplerine ait lüks mülklerin yaygınlaşmasında kendisini göstermektedir.⁴⁹

M.Ö. II. Yüzyıl’da Akdeniz ticaret yollarında kurulan Roma hâkimiyeti ile birlikte Roma için Akdeniz pazarı ağzına kadar açılmış, deniz aşırı ticaret gelişmiştir.⁵⁰ Pazar için üretim giderek daha karlı bir iş haline gelirken para ekonomisinin genel ekonomi üzerindeki etkileri de belirgin hale gelmiştir.⁵¹ Akdeniz pazarı üzerinde kurulan hâkimiyet sonucunda Romalı büyük toprak sahiplerinin hâkimiyeti altındaki çiftlikler giderek pazara yönelik şarap, zeytinyağı ve tahıl üretimi ile hayvancılıkta uzmanlaşmışlardır. Bu çiftlikler, pleblerin küçük aile çiftliklerinin ekonomik sınırlılıklarını aşarak, kitlesel üretim yapan ve dönemin şartları içinde endüstriyel sayılabilecek tarım merkezleri haline gelmişlerdir.⁵² Ürünleri ise Akdeniz havzasının dört bir yanına Roma kontrolündeki ticaret yolları üzerinden taşınmaktadır. Bu dönüşüm, arkeolojik buluntular üzerinden de okunabilmektedir. M.Ö. II. ve I. Yüzyıl’a tarihlenen batıklarda karşımıza sürekli çıkan M.Ö. II. Yüzyıl Roma üretimi (*Dressel I* tarzı) şarap amphoraları

bünü seçilen G. Licinius Stolo ile Lucius Sextius Lateranus tarafından hazırlanan tasarılar, M.Ö. 367 senesinde bir *plebiscitum* ile kabul edilmiştir. Hazırlayanların isimlerinden ötürü söz konusu düzenlemelere *Leges Licinae-Sextiae* denilmektedir. *Leges Licinae Sextiae* üç ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım pleblerin borçlarına ilişkindir. *Leges*’e göre ödenmiş faizler borca sayılacak, geri kalan kısım ise üç senede düzenli ve eşit taksitlerle ve faizsiz olarak ödenecektir. İkinci kısımda Spurius Cassius’dan beri Roma için bir sorun olan toprak mülkiyeti meselesi ele alınmaktadır. *Leges*’e göre Roma yurttaşları *ager publicus*’tan 500 *iugeradan* fazlasını işleyemeyeceklerdir. Buna ek olarak devletin otlaklarında otlatılabilecek hayvan sayısı da 50 büyükbaş, 100 küçükbaş ile sınırlanmıştır. İkinci kısımda son olarak büyük çiftçilerden alınacak olan devlet arazilerinin pleblere kişi başına 7 *iugeralık* parseller halinde dağıtılması hükme bağlanmıştır. Anılan hükümleri gözetmek içinse çiftliklerde özgür yurttaşlar görevlendirilecekti. Üçüncü kısım ise pleblerin politik taleplerinin karşılanmasına ilişkindir. *Leges*’e göre consullük yetkilerine sahip olan askeri tribunluk makamı kaldırılmakta ve biri plebler tarafından seçilmek üzere iki konsüllü sisteme geri dönülmektedir. Ayrıca düzenlemeyle iki konsülden birinin pleb olması şartı getirilerek pleblere de consüllük yolu açılmıştır ki ilk pleb konsül de o yıl seçilecektir. Bkz. Appianus, age., s.17; Demircioğlu, age., s.161-162; Mommsen, *The History of Rome Vol I*, s.289-291, 304-306, 309-310; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.8-9; Oğuzoğlu, age., s.27; Richard Hönl, *Roma Hukuku (İndeksler)*, (Çev) Şemseddin Talip, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939, s.22; Ste. Croix, age., s.426; Tellegen-Couperus, age., s.33, 41; Titus Livius, *Rome And Italy: Books VI-X of The History of Rome from its Foundation*, (Çev) Betty Radice, 1. Baskı, Londra, Penguin Books, 1982, s.82-83; Forsythe, age., 262-267; Wise-Bauer, age., s.609.

⁴⁹ Astin, “Roman Government And Politics”, s.187-188; Henderson, “Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic”, s.53; Morel, age., s.493, 495, 503-511; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.143-144. Ayrıca bkz. John Haughton D’Arms, *Romans on the Bay of Naples. A Social and Cultural Study of the Villas and Their Owners From 150 B.C. to A.D. 400*, Cambridge/Massachusetts, Harvard University Press, 1970.

⁵⁰ Scullard, age., s.316; Tellegen-Couperus, age., s.36-37.

⁵¹ Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.41; Scullard, age., s.308-309, 319-321; Tellegen-Couperus, age., s.37; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.132.

⁵² Bkz. Cato, age., s.5-6; Morel, age., s.498; Varro, age., s.189.

ya da zeytinyağı taşımakta kullanılan amphoralar gibi taşıma-depolama aygıtlarına ilişkin buluntuların çokluğu bize Akdeniz Havzası'nda, merkezinde Roma'nın olduğu yoğun bir meta mübadelesinin dolayısıyla da böyle yoğun bir mübadeleyi destekleyebilecek uzmanlaşmış-kitleselleşmiş üretici pratiklerin olduğunu göstermektedir.⁵³ Gerçekten de anılan dönemde Roma, Delos ve Yunanistan'a yoğun bir biçimde şarap ve zeytinyağı ihraç etmektedir.⁵⁴

Pazar için tarımsal üretimin yaygınlaşması ile birlikte verimli tarım arazileri Roma'nın zengin yurttaşlarının ilgisini giderek daha fazla çekmeye başlamıştır.⁵⁵ Verimli tarım arazilerine yönelik artan bu ilginin altında hem toprağın ve kölelerin Romalılar için bir statü göstergesi olması hem de ticaret yolları üzerinde kurulan hâkimiyet nedeniyle bu topraklarda değişim değeri için yapılan üretimin son derece karlı hale gelmesi yatmaktadır.⁵⁶ M.Ö. II. Yüzyıl'da Roma'nın Akdeniz ticaret yolları üzerinde artık kesinleşmiş olan hâkimiyeti, Roma ekonomisini yeniden biçimlendirecek ve üretim pazar ve ticaretin merkezinde olduğu bir formda yeniden örgütlenecektir.⁵⁷ M. Porcius Cato bu durumu "*Efendi'nin satın alma değil satma alışkanlığı olmalıdır*"⁵⁸ diye ifade etmektedir. Varro ise çiftçinin kar elde etmeyi amaçlaması gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁹ Dönüşümün sonucu ise kitlesel köle emeğine dayanan latifundiadır.⁶⁰

Latifundia, Romalı büyük toprak sahiplerinin hâkim oldukları topraklarda kurdukları büyük çiftliklerin adıdır. Güney Etruria, Kuzey Latium ve Campania bölgelerinde MÖ III. Yüzyıllara kadar tarihlenebilen⁶¹ bu çiftliklerin en önemli özellikleri büyük ölçüde köle emeğine dayanmaları ve ticarete yönelik bir üretim yapmalarıdır.⁶² Cumhuriyetin genişlemesi ile birlikte köylülerin topraklarından uzak kalması ve köle emeğinin kitlesel kullanımının yaygınlaşması toprak mülkiyetinin Romalı büyük toprak sahiplerinin elinde toplanması sürecini hızlandırdıkça latifundialar da gittikçe daha büyük alanları işgal etmeye ve daha fazla köle

⁵³ Morel, age., s.496-498; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.132.

⁵⁴ Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.132.

⁵⁵ Astin, "Roman Government And Politics", s.186.

⁵⁶ Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.136; Morel, age., s.496.

⁵⁷ Bkz. Cato, age., s.131-135; Colognesi, age., s.162; Scullard, age., s.309; Varro, age., s.161.

⁵⁸ Cato, age., s.9

⁵⁹ Varro, age., s.185-187.

⁶⁰ Karadeniz, age., s.10-12; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.43; Tellegen-Couperus, age., s.36.

⁶¹ Tellegen-Couperus, age., s.36; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.129.

⁶² Appianus, age., s.15; Diakov/Kovalev, age., s.103-104; Finley age., s.143-144; Morel, age., s.496.

emeği çekmeye başlamışlardır.⁶³ Özellikle Sicilia'daki bazı latifundialar öylesine büyümüşlerdir ki 4000 dekarlık araziler artık küçük sayılmaktadır.⁶⁴

Yukarıda anlatılanlara ek olarak büyük ölçüde atlılar sınıfına (*equites*)⁶⁵ mensup olan⁶⁶ (ama pek çok örnekte Senatus mensuplarının vekilleri, yaşama-ları, adamları olarak iş gören)⁶⁷ *Publicani*⁶⁸ da eyaletlerde gerçekleştirdikleri vergi tahsili faaliyetlerinin sonunda elde ettikleri servet ile kendi latifundialarını kurarak, latifundia sisteminin gelişmesi ve yayılmasını pekiştirmektedirler.⁶⁹ Cumhuriyetin genişlemesine paralel biçimde her geçen gün biraz daha büyüyen

⁶³ Heaton, age., s.51.

⁶⁴ Heaton, age., s.51.

⁶⁵ Equites sınıfı, ilk başlarda kamuya ait belirli sayıda ata sahip olan şövalyeleri (1800 yahut 2400 kişi) kapsamaktadır. Bunlar Roma ordularının atlı savaşçılar kitlesini meydana getirmeleri bağ-lamında her yurttaş askerin kendi silah ve donanımından sorumlu olduğu erken cumhuriyet dö-nemi askeri sınıf kurgusu içinde biçimlenmişlerdir. İlerleyen dönemlerde ise Equites'in ordunun örgütlenişi ile olan doğrudan ilişkisi yerini verili bir servet aralığı içinde yer alan geleneksel bir pozisyona bırakacaktır. Askeri örgütlenmenin değişmesi ile birlikte equites mensupları, Senatus üyelerine yasaklı olan kamu ihaleleri ve vergi tahsildarlığı gibi alanlara yönelerek büyük servet-ler edineceklerdir. Cumhuriyetin son dönemlerinde Equites Ordo'nun bazı mensupları; ki bunla-rın arasında Senatus mensuplarının, Senatus üyesi olamayan akrabaları da dahildir; Senatus mensupları kadar büyük servetlere sahiptirler. Dolayısıyla equites mensupları ile Senatus men-supları arasındaki servet ayrımı geç cumhuriyet döneminde giderek silikleşmiştir. Hatta pek çok noktada Equites mensupları geç cumhuriyetin temel yönetici kadrolarını oluşturmuşlardır. Equi-tes ve Senatus mensupları arasında silinen sınırlara ek olarak Büyük servetler edinen Equites mensuplarının sayılarının geç cumhuriyette önemli miktarda artması beraberinde Equites men-suplarının Senatus sınıfına geçişlerini de arttırmıştır. Farkların gittikçe silinmesi özellikle MÖ II. Yüzyıl'a geldiğinde equites mensupları ile Senatus mensupları arasındaki çelişkileri de şiddet-lendirecek ve bu çelişkiler kendilerini Gracchus kardeşlerin reform programlarında Senatus'un son yargı mercii olarak üstlendiği işlece Equites ordo mensuplarının dahil edilmek istenmesi bi-çiminde gösterecektir. Erich S. Gruen, *The Last Generation of Roman Republic*, Berkeley&Los Angeles, University of California Press, 1995, s.500; Finley, age., s.39; Karadeniz, age., s.15; M. I. Henderson, "The Establishment of Equester Ordo", *Journal of Roman Studies*, 1963, C.53, s.61-72; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.41; T. P. Wiseman, "The Definition of 'Eques Romanus' in the Late Republic and Early Empire", *Historia*, 1970, C.1, S.19.s.67-83; Tellegen-Couperus, age., s.34; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.137; Williamson, age., s.287-288.

⁶⁶ Karadeniz, age., s.14-15.

⁶⁷ Karadeniz, age., s.14.

⁶⁸ Publicanlar Roma'ya bağlı eyaletlerde vergi tahsil etmekle yetkilendirilmiş kimselerdir. Publican-lar *societates publicanorum* adı verilen yapılar altında örgütlenmektedirler. Publicanlar devlet ta-rafından düzenlenen açık ihaleler ile vergi toplama yetkisini *societates publicanorum*lar düze-yinde elde etmektedirler. *Societates Publicanorum*ların başında *Magister Societatis Publicano-rum* adı verilen ve verili bir bölgedeki vergi tahsili süreçlerini yöneten bir kimse bulunmaktadır. Bir publican öldüğünde ise varisleri publicanın yetkisini kullanmaya devam edebilmektedirler. Senatörler vergi tahsili işlerinden yasaklı oldukları için Publicani equites sınıfına mensup tacirler yahut zengin kimselerden seçilmektedir. Özellikle Kartaca savaşlarından sonra Roma yeni eya-letler ele geçirince publicanlık da giderek daha karlı bir meslek haline gelmiş ve Publicanlar bü-yük zenginlikler ve buna bağlı olarak Roma siyasi yaşamı üzerinde önemli etkiler elde etmişler-dir. Publicanlığın karlı statüsü ise Roma eyaletlerine Publicanlar altında ağır bir sömürü olarak dönmüştür. Berger, age., s.661; Finley, age., s.43; Karadeniz, age., s.14-15; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.41; Özer-Sarıtaş, age., s.104-114, 120-141; Tellegen-Couperus, age., s.37; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.137.

⁶⁹ Diakov/Kovalev, age., s.102.

latifundialar zaman içinde küçük toprak mülkiyeti sistemini tasfiye ederek⁷⁰ Roma ekonomisinin asli belirleyenleri haline geleceklerdir.⁷¹

Latifundiaların gelişmesinin tetiklediği dönüşüm dalgası o denli yoğun ve şiddetlidir ki; Pilinius, latifundialardan “*Latifundialar İtalya’yı mahvettiler*” diye bahsetmektedir.⁷² Elbette küçük köylünün topraklarından olması cumhuriyet için yeni bir olgu değildir. Cumhuriyetin genişlemesi sürecinde topraksızlaşan köylüler hem *ager publicus*’tan pay verilerek hem de kurulan yurttaş kolonilerinde toprak verilip iskân edilerek tatmin edilmişlerdir.⁷³ Böylece bir yandan toprak mülkiyeti büyük toprak maliklerinin merkezinde olduğu bir düzlemde birikirken; eş zamanlı olarak toprak mülkiyetinin yarattığı ve küçük çiftçi üzerinde somutlaşan çelişkiler massedilebilmiş/ertelenebilmiştir.⁷⁴ Hatta M.Ö. III. Yüzyıl’da topraklarını kaybeden Roma köylüleri için kurulan yurttaş kolonilerinde 50.000 kadar küçük çiftliğin yaratılmış olabileceği söylenmektedir.⁷⁵ Fakat M.Ö. II. Yüzyıl’ın ilk yarısına gelindiğinde söz konusu iskân ve yeniden topraklandırma politikaları da sona ermiştir.⁷⁶ Genişleyen cumhuriyetin ilhak ettiği⁷⁷ ve *ager publicus* olarak bölüştürülmesi beklenen topraklarda artık pleblerin iskân edildiği yurttaş kolonileri kurulmamakta, söz konusu topraklar Roma oligarşisinin mülklerine dâhil olmaktadır.⁷⁸ Roma’nın genişleme evresinde orduya katılan plebleri ödüllendirmek ve Latium başta olmak üzere İtalya’da çoktan başlamış olan toprak mülkiyetinin belirli ellerde birikmesi temayülünden etkilenen plebleri tekrardan sisteme ve üretim döngüsüne dâhil etmek için uyguladığı iskân politikalarının⁷⁹ M.Ö. II. Yüzyıl’da son bulması, pleblerin politikleşmesinde ve reform arayışlarının ortaya çıkmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷⁰ Appianus, age., s.15-17; Karadeniz, age., s.10; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.42; Sage, agm., s.45; Scullard, age., s.309.

⁷¹ Erskine, age., s.83; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.136; Helena Fracchia, “Survey, Settlement and Land Use in Republican Italy”, *A Companion to the Archaeology of the Roman Republic*, (Ed) Jane DeRose Evans, 1. Baskı, Pondicherry, Wiley&Blackwel, 2013, s.193; McNeill, age., s.160-161; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.77; Morel, age., s.496.

⁷² Aktaran, Diakov/Kovalev, age., s.105.

⁷³ Appianus, age., s.15; Astin, “Roman Government And Politics”, s.187; Gabba, age., s.205-206; Karadeniz, age., s.19.

⁷⁴ Gabba, age., s.205; Karadeniz, age., s.19.

⁷⁵ Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.135; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.130.

⁷⁶ Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.135.

⁷⁷ Bkz. Eckstein, age., s.278; Mousourakis, *Fundamentals of Roman Private Law*, s.123.

⁷⁸ Finley, age., s.115-116; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.83; Murat Aydoğdu, “Roma Hukukunda Toprak Sistemi ve Tarım Reformu Girişimleri”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi: Cevdet Yavuz’a Armağan*, 2016, C.22, S.3, s.376-377.

⁷⁹ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.83.

Latifundia sisteminin gelişmesi ve pleblerin toplumsal mücadelelerinin yükselmesi arasındaki ilişkiyi analiz ederken ilk dikkat edilmesi gereken şey, Roma Cumhuriyeti'nin Akdeniz Havzası'ndaki genişlemesinin, fetih sürecinde ordunun temel asker kaynağı olan yurttaş köylüler üzerinde yarattığı baskıdır.⁸⁰ Roma Cumhuriyeti, Kartaca, İspanya, Makedonya ve Küçük Asya'da yürüttüğü fetih süreci boyunca yurttaş kitlesinden sürekli olarak artan bir biçimde nüfus çekmiştir.⁸¹ Çekilen nüfusun hatırı sayılır bir kısmı da küçük çiftliklerde geçimlik ekonomi ile iştigal eden Roma köylüsüne denk düşmektedir.⁸²

Roma ordularına yazılan yurttaşların bazen uzun yıllar süren seferlere katılmaları esnasında topraklarını işlemek ailelerine kalmaktadır. Her ne kadar sefere çıkan askerlere *stipendium*⁸³ adı altında bir ücret ödense de cumhuriyetin artan yurttaş-asker talebi, söz konusu aile çiftliklerinin varlıklarını sürdürmelerini çok zorlaştırmaktadır. Zaten küçük ölçekli üretim birimleri olan ve üretimleri, toprak üzerinde yaşayan ailenin geçimini zar zor sağlayan bu küçük birimler, üretici güçlerini sürekli kaybetmekte ve uzun süreler boyunca söz konusu üretici unsurlarından yoksun kalmaktadırlar.⁸⁴

Üretici unsurlardan uzun süreler boyunca yoksul kalan aile çiftlikleri, ailenin geçimini sağlamanın yanı sıra vergi borcu gibi zorlayıcı faktörler ile de karşıya kaldıkları durumlarda zengin toprak sahiplerine borçlanmak durumunda kalmaktadırlar.⁸⁵ Söz konusu aile çiftliklerinin üretici güçlerinin belirli ve önemli bir kısmından uzun süreli yoksunlukları sebebiyle alınan borçların

⁸⁰ Diakov/Kovalev, age., s.105; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.133; Karadeniz, age., s.10.

⁸¹ Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.135; Ste. Croix, age., s.424; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.130. Verilere göre cumhuriyetin son iki yüzyılında yetişkin erkek Romalıların %13'ü sürekli olarak ordularda görev yapmaktadır. Bkz. Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.135; K. Hopkins, *Conquerors and Slaves: Sociological Studies in Roman History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978, s.30-33.

⁸² Finley, age., s.120-121; M. Crawford, "Money and Exchange in the Roman World", *Journal of Roman Studies*, 1970, C.60, s.43-45.

⁸³ Roma ordusunda askerlik yapan kimselere sefer boyunca topraklarından uzak kalmaları sebebiyle *stipendium* adı altında bir ücret ödenmektedir. Söz konusu uygulamanın başlangıcı M.Ö. 406-398 yılları arasındaki Veii kuşatması ile ilişkilendirilmektedir. *Stipendium* ilk başlarda kamu hazinesinden karşılanırsa da daha sonraları fethedilen ülkelerden tahsile edilecek ve böylece bir yandan askerlere yapılan bir ödeme diğer yandan da yenilenlere yönelik cezalandırıcı bir vergi pratiğine dönüşecektir. *Stipendium*'un bir diğer etkisi de daha önceleri herkes kendi teçhizatı ve masraflarından sorumlu olduğu için sürekli olarak savaşmak zorunda olan zengin yurttaşların yerinde daha fazla yoksul yurttaşın askere alınabilmesidir. Jonathan, P. Roth, *The Logistics of the Roman Army*, Leiden, Brill, 1999, s.224-226; Özer-Sarıtaş, age., s.78-80; Scullard, age., s.311 Titus Livius, *The Early History of Rome: Books I-V of History of Rome From its Foundations*, (Çev) Aubrey De Sélincourt, 3. Baskı, Londra, Penguin Books, 2002., s.360-361.

⁸⁴ Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, s.73; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.135; Karadeniz, age., s.11;

⁸⁵ Karadeniz, age., s.10-11; Wise-Bauer, age., s.689.

ödenmesi çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Bunun sonucunda ise söz konusu topraklar ve bağlı üretim araçları üzerindeki hâkimiyet büyük toprak sahiplerine geçmektedir.⁸⁶ Ne var ki bu sadece ideal formdur. Pek çok örnekte, sefere giden erkeklerin aileleri gerek ekonomik gerekse de ekonomi-dışı faktörlere karşı savunmasız kalmaktadırlar. Savunmasız kalan çiftçiler ise büyük toprak sahipleri tarafından topraklarından çıkarılmaktadırlar. Yani dönüşüm, yukarıda bahsi geçen ideal formun dışında da gerçekleşmektedir.⁸⁷ Burada karşımıza özellikle *ager publicus* üzerindeki hâkimiyeti sınırlayan *Leges Licinia-Sextiae*'nin filen ilga edilmiş olması⁸⁸ olgusu çıkmaktadır.⁸⁹ Roma'nın köylüleri seferlere çıktıkça topraklarından olmakta, zaferleri ise kaybettikleri toprakları üzerinde kurulan latifundiaların ihtiyaç duyduğu köle kitleleri ve zenginlikleri sağlamaktadır.⁹⁰

Latifundiaların küçük toprak mülkiyeti aleyhine büyümesi ve yayılması sürecinde dikkate alınması gereken bir diğer unsur ise mülkiyetin belirli ellerde birikmesinin ekonomik sonuçları ve üretim ölçeklerinin değişmesine ilişkindir. Cumhuriyet'in genişlemesiyle servetin Romalı büyük toprak sahiplerinin elinde toplanması⁹¹ sonucunda latifundia sistemi gelişme ve yayılma temayülü içine girmiştir. Cumhuriyetin erken dönemlerinde baskın pratik setine denk düşen⁹² geçimlik tarım, yerini latifundiaların merkezinde olduğu, belirli metalarda uzmanlaşılabilir pazar için üretime bırakmıştır.⁹³ Çok büyük araziler üzerinde, cumhuriyetin fetihleri sonucu Roma'ya getirilen sayısız savaş esirinin köle olarak çalıştığı latifundialar küçük aile çiftliklerinin ekonomik olarak rekabet edemeyecekleri ekonomik ölçek düzeylerinde faaliyet göstermektedirler.⁹⁴

⁸⁶ Anderson, age., s.66; Aydoğdu, agm., s.377; Fracchia, age., s.194-195; Heaton, age., s.51; Jones, age., s.124; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.77; Meiskins-Wood, age., s.127; Plutarkhos, *Gracchus Kardeşler*, (Çev) Sema Sandalçı, 1. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 2001, s.25; Rich, age., s.157-158; Sage, agm., s.45; Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.125.

⁸⁷ Altan, age., s.18; Diakov/Kovalev, age., s.103; Plutarkhos, age., s.25.

⁸⁸ Appianus, age., s.17-19; Plutarkhos, age., s.25; Rich, age., s.157; Sage, agm., s.44-45. Finley, age., s.114-115; Henderson, "Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic", s.54; Rich, age., s.157.

⁸⁹ Appianus, age., s.15; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.84.

⁹⁰ Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.137-138; Hopkins, age., s.30; Morel, age., s.494.

⁹¹ Fracchia, age., s.194.

⁹² Scullard, age., s.307.

⁹³ Diakov/Kovalev, age., s.103-104; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.136; Gabba, age., s.204; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.77; Morel, age., s.495-496; Scullard, age., s.308; Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.125.

⁹⁴ Altan, age., s.123; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.136.

Latifundialar ve küçük aile çiftlikleri arasındaki ekonomik farklar üç faktör bazında ele alınabilecektir. İlk temel fark büyük toprak sahiplerinin ellerinde biriken servetin niceliğine bağlı olarak; üretim sürecine küçük çiftliklerin imkânlarını aşan bir düzeyde yatırım yapılabilmesidir. Servetin nicel etkisi büyük toprak sahiplerine suya erişim gibi belirli alanlarda önemli bir avantaj sağlamaktadır.⁹⁵ İkinci temel fark ise küçük çiftliklerin büyük ölçüde aile üyelerinin emeğine dayanmasına rağmen latifundiaların kitlesel köle emeğine dayanmasıdır.⁹⁶ Köle emeğinin geçimlik ekonomiye dayanan küçük çiftliklerdeki aile üyelerinin emeğine nazaran çok daha düşük maliyetli olması (bu temelde kölenin bir mal olarak görülmesi ve aşırı bir sömürü düzeyinde çalışmasına dayanmaktadır)⁹⁷ en nihayetinde latifundiaların çok daha karlı⁹⁸ olması ile sonuçlanmaktadır.

Son faktör ise üretim ölçeklerinin etkisidir. Çok daha büyük topraklar üzerinde, çok daha ucuz olan köle emeği ile kitlesel üretim yapılan ve sahiplerinin elinde ciddi servetlerin biriktiği latifundialar, savaşlar, iklime dayalı değişiklikler yahut diğer risk faktörlerine karşı çok daha dirençlidirler.⁹⁹ Buna ek olarak gerek latifundialar gerekse de fethedilen ülkeler üzerinden pazara çok daha kitlesel ve çok daha ucuz mal sürülebilmektedir.¹⁰⁰ Örneğin, M.Ö. II. Yüzyıl’da latifundia ekonomisinin en gelişmiş örneklerine ev sahipliği yapan Sicilya, Roma’nın tahıl ambarı durumuna gelmiş ve yılda 36 milyon litre tutan bir miktarda Buğdayı Roma’ya yollamaya başlamıştır.¹⁰¹ Sicilya’dan gelen ve köle emeğine dayalı tahılın İtalyan köylüsünün ürettiği tahılı pazardan silmesi gibi örneklerde karşı karşıya kaldığımız üzere de küçük köylü, latifundiaların ölçekleri ile rekabet edememektedir.¹⁰² Latifundiaların ekonomik faaliyetlerinde ortaya çıkan kitlesel-uzmanlaşmış üretim pratikleri ve ölçeğin kendini dışavuruma biçimleri göz önüne alındığında Roma köylü sınıfının latifundialar karşısında tutunabilmesi mümkün görünmemektedir.¹⁰³ Anılan tüm bu faktörlere bağlı olarak sürekli emek gücü eksikliği ve borç batağı ile karşı karşıya kalan küçük çiftliklerin

⁹⁵ Finley, age., s.86.

⁹⁶ Gabba, age., s.204-205.

⁹⁷ Diakov/Kovalev, age., s.99-101.

⁹⁸ Verimli diyemiyoruz, çünkü köle emeğinin aşırı düşük maliyeti, verimliliği arttırıcı tekniklere yatırım yapılmasının önünde bir engel teşkil etmektedir. Anderson, age., s.30; Tellegen-Couperus, age., s.36.

⁹⁹ Finley, age., s.122; Karadeniz, age., s.11.

¹⁰⁰ Altan, age., s.125; Diakov/Kovalev, age., s.105; Karadeniz, age., s.11.

¹⁰¹ Heaton, age., s.50; John Paul Russo, “The Sicilian Latifundia”, *Italian Americana*, 1999, C.17, S.1., s.41; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.132.

¹⁰² Appianus, age., s.15; Heaton, age., s.50-51; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.84.

¹⁰³ Karadeniz, age., s.11; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.77.

latifundialar karşısında silinmesi¹⁰⁴ ve buna bağlı olarak Roma köylüsünün kitlesel bir biçimde, yaşamak için emeğinden başka bir şeyi kalmamış olan *proletarii*'ye¹⁰⁵ dönüşmesi kaçınılmazdır.¹⁰⁶

Latifundialar gelişirken yoksullaşan köylüler, yaşamlarını idame ettirebilmek adına büyük toprak sahiplerinin tarlalarında yanaşma/yarıcı olarak çalışmakta yahut gündelikçilik ile iştiğal etmektedirler. Fakat bunlar da içlerinde oldukları zor duruma çare olamamaktadır. Çünkü giderek gelişen köleci üretim tarzı çerçevesinde, söz konusu çalışma alanlarında da çok daha ucuz olan ve askere çağrılma riski olmayan köle emeği tercih edilir hale gelmiştir.¹⁰⁷ Dolayısıyla M.Ö. III. Yüzyıl'ın başlarından itibaren, topraklarından olan köylüler kırsaldan kentlere doğru göç etmeye başlayacaktır.¹⁰⁸ Kırsalda yaşanan dönüşüm köylülerin topraklarını kaybetmelerine, küçük atölyelerin kapanmalarına neden olmaktadır. Böylece Roma kırsalı pazar için yapılan uzmanlaşmış üretimin merkezi haline gelirken diğer üretici pratikler de şehirlerde toplanacaktır.¹⁰⁹

Kentlere yığılan topraksız köylüler çağdaşları tarafından kent plebi (*plebis urbana*) olarak adlandırılacaktır.¹¹⁰ Fakat pek çok kalıcı iş kolunda köleler ve

¹⁰⁴ Fracchia, age., s.191.

¹⁰⁵ *Proletarii*, Roma' sınıf sistemi o dönemde sahip olunan servet üzerinden biçimlenmektedir. *Proletarii* ise servetleri Roma sınıf sistemine dahil olmalarına engel olan en alt tabakaya denk düşmekteydiler. Bu tabakanın en önemli özelliği yaşamak için emeğinden başka satacak hiçbir şeylerinin olmamasıdır. Demircioğlu, age., s.173; Engels, age., s.151-152; Karadeniz, age., s.15.

¹⁰⁶ Diakov/Kovalev, age., s.105-107; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.135; Karadeniz, age., s.15; Rich, age., s.158.

¹⁰⁷ Appianus, age., s.17; Astin, "Roman Government and Politics", s.186; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.77, 84; Scullard, age., s.317, 322; Tellegen-Couperus, age., s.36; Wise-Bauer, age., s.689.

¹⁰⁸ Mülksüzleşen köylülerin kitleler halinde kentlere göç etmesi ve buna bağlı olarak köylerin boşalması arkeolojik buluntular ile de doğrulanmaktadır. Güney etruria bölgesinde yapılan kazılarda cumhuriyet döneminde temel ölçüm-tartım aygıtı olarak nitelenen siyah perdahlı seramiklerin M.Ö. II. Yüzyıl'ın ikinci yarısına ait buluntuların MÖ III. Yüzyıl ve M.Ö. II. Yüzyıl'a tarihlenen buluntulara göre önemli derecede azalıyor olması anılan dönemde kırsaldaki nüfusun azaldığına dair bize bir bilgi vermektedir. Claire Holleran, "Migration and The Urban Economy of Rome", *Demography and the Graeco-Roman World: New Insights and Approaches*, (Ed) Claire Holleran/April Pudsey, 1. Baskı, New York, Cambridge University Press, 2011., s.158-161; Diakov/Kovalev, age., s.106; Fracchia, age., s.191; H. Patterson/H. di Giuseppe/R. Witcher, "Three South Etrurian "Crises": First results of the Tiber Valley Project", *Papers of the British School at Rome*, 2004, C.72., s.13-17; Hopkins, age., s.1-98; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.43; Rich, age., s.158-159; Sage, agm., s.45; Timothy W. Potter, *The Changing Landscape of South Etruria*, Londra, Elek, 1979, s.93-101, 120-137; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.135. Ayrıca bkz. Martin W. Frederiksen, "The contribution of archaeology to the agrarian problem in the Gracchan period", *Dialoghi di Archeologia*, 1970, C.1, S.4-5, s.330-357.

¹⁰⁹ Holleran, age., s.160; Karadeniz, age., s.12-13; Morel, age., s.494; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.132.

¹¹⁰ Diakov/Kovalev, age., s.106.

azatlıları¹¹¹ istihdam etme yönündeki teamül¹¹² yüzünden bu insanların hatırı sayılır bir kısmı (belirli bir zanaatta uzmanlaşanlar yine de imalathanelerde iş bulabiliyorlardı) yaşamlarını düşük ücretli, geçici işler ve sadaka ile idame ettirmek durumundadırlar.¹¹³ Anılan dönüşüm yoksullaşan köylüyü Mommsen’in deyiimiyle kölelerin sefaletini paylaştıkları bir noktaya itmiştir.¹¹⁴ Aynı dönüşümün bir diğer veçhesi de kırsal nüfusun kentlere akın etmesi sonucu en başta Roma olmak üzere kentlerin hem büyümesi hem de anılan büyümenin kentlerde biriken *proletarii*’nin sorunlarını Roma Cumhuriyeti’nin kalbine taşımasıdır. Bu sorunlar en basit düzlemde kamu sağlığı, barınma, kolluk ve iâşe meselelerine denk düşerken¹¹⁵ daha geniş bir perspektifte pleblerin politika üzerindeki etkilerinin artmasına, zengin Romalıların oligarşik yönetimine yönelik tepkilerin şiddetlenmesine ve cumhuriyetin üzerine oturduğu sistem ve ideolojinin krize girmesine denk düşmektedir.¹¹⁶ Plutarkhos durumu şöyle anlatmaktadır:

“Romalılar, komşu halklardan savaşla ne kadar toprak elde ettilerse, bunun bir kısmını satar, geri kalan toprağı da halka açık kılarak, hazineye az bir vergi ödemeleri koşuluyla topraksız ve yoksul vatandaşlara dağıtılmasını sağlardı. Fakat ne zaman ki, zenginler daha çok vergi vermeye ve yoksulları topraktan uzaklaştırmaya başladılar, kimsenin yarım dönüm topraktan daha fazlasına sahip olmasına izin vermeyen bir yasa oylamaya sunulmuştu. Sadece birkaç yıl içinde bu yasa, tamahkârlığı sınırlamış ve yoksulların ücretle tuttıkları (kiraladıkları) çiftliklerde kalanların ve toprağın baştan dağıtıldığı kişilerin

¹¹¹ Azatlılar (*Libertini*) azat edilme işlemiyle (*Manumissio*) özgürlüğüne kavuşmuş kimselerdir. Ne var ki söz konusu özgürlük teoride öyle gözükse de pratikte bir Roma yurttaşının özgürlüğüne denk düşmemektedir. Her şeyden önce azatlılar sadece Roma yurttaşlarına özgülenmiş olan oy kullanma ve kamu görevlisi olma gibi hak ve ayrıcalıklardan yoksundurlar. Buna ek olarak eski efendileri ile ilişkileri tam olarak sona ermemekte ve bir patronaj ilişkisine dönüşmektedir. Azatlıların efendilerine karşı olan yükümlülükleri köleliğin sona ermesinden sonra anılan patronaj statüsü içerisinde devam etmektedir. Bunlar arasında, efendiyi dava etme hakkının sınırlandırılması, saygı yükümlülüğü, efendi ile kölenin birbirlerine yardım yükümlülüğü, belirli hizmetleri verme yükümlülüğü ve efendinin azatlının mallarının (ortada bir mirasçı bulunmadığı durumlarda) mirasçısı olabilmesi sayılabilecektir. Ayrıca efendi azatlısını cezalandırma yetkisine de sahiptir. Bkz. Gülnihal Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1981, C.38, S.1, s.95; Johnston, age., s.44; Karadeniz, age., s.197-208; Lewis, age., s.156; Mousourakis, *Fundamentals of Roman Private Law*, s.86-87; Schulz, age., s.231-232.

¹¹² Holleran, age., s.167-169; Karadeniz, age., s.15.

¹¹³ Diakov/Kovalev, age., s.106; Holleran, age., s.167-169; W. Scheidel, “A Model of Real Income Growth in Roman Italy”, *Historia*, 2007, C.3, S.56, s.336.

¹¹⁴ Holleran, age., s.169; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.84; Karadeniz, age., s.18.

¹¹⁵ Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.135.

¹¹⁶ A. E. Astin, *Scipio Aemilianus*, New York, Oxford University Press, 1967, s.201; Henderson, “Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic”, s.51; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.43; Diakov/Kovalev, age., s.114; Karadeniz, age., s.18; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.44; Plutarkhos, age., s.29; Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.127.

yardımcısı olmuştu. Fakat daha sonraları zenginler, baskın gelip ve hilelerle kiraladıkları yerleri kendilerine devredilmesini sağlamışlardı. Sonuçta daha fazla mülke sahip olmak istedikleri aşikârdır. Topraktan uzaklaştırılan yoksullar, askeri seferlere gönüllü olarak katılıyor ama yine de çocuklarının beslenmesini sağlayamıyorlardı.”¹¹⁷

Büyüyen çelişkiler Roma’da plebler ve patriciler arasındaki sınıf mücadelesinin iyice yüzeye çıkmasına neden olacaktır. Mücadelenin odak noktası pleblerin, Roma’nın hükmettiği zenginliklerden, hakları olduğunu fakat kendilerinden esirgendiğini savundukları paylarını talep etmeleridir. Tam bu noktada bir parantez açmak gerekmektedir. Her ne kadar patricilere karşı eşitlik talep eden bir niteliği olsa da pleblerin mücadelesi, temelde Roma’nın üzerine kurulduğu köleci yapının dışında bir mücadele değildir. Kölecilik, plebler için de patriciler için olduğu kadar doğaldır. Bu bağlamda söz konusu mücadelenin merkezinde pleblerin patriciler ile eşit olma arzusu yatmakta olup, köleciliğe karşı herhangi bir karşı çıkıştan söz etmek mümkün değildir.¹¹⁸

Proletarii’nin sayısının her geçen gün artmasının bir diğer etkisi de Akdeniz Havzası’ndaki genişlemesine devam eden ve buna bağlı olarak sürekli yeni seferlere çıkan Roma ordularının asker kaynaklarının kurumaya başlamasıdır.¹¹⁹ Roma yasalarına göre çok büyük kriz anları (*Cannae* Sonrası gibi) hariç askerlik doğrudan doğruya servetle ilişkilidir. Ekonomik durumları askerlik yapmaya müsaade etmeyen *proletarii* ise askere alınmamaktadır.¹²⁰ Örneğin, yapılan bir sayıma göre M.Ö. 169-135 yılları arasında askerlik yapabilecek Roma yurttaşlarının sayısının 20.000 azaldığı kaydedilmiştir.¹²¹ Roma Cumhuriyetinin hala genişleme evresinde olduğunu hatırladığımızda askerlik yapabilecek nüfusun sürekli azalmasına yol açan yeni toprak rejiminin cumhuriyet için giderek ciddi bir sorun haline geldiğini söylemek mümkündür. Anılan dönemde bir yurttaşın Roma ordusunda asker olabilmek için sahip olması gereken mülkün miktarında ciddi bir indirime gidilmesi de bu sorunun göstergelerinden biridir.¹²²

¹¹⁷ Plutarkhos, age., s.25.

¹¹⁸ Finley, age., s.82-83.

¹¹⁹ Colognesi, age., s.182-183; Elio Lo Cascio, “Population and Demographic Studies”, *A Companion to the Archaeology of the Roman Republic*, (Ed) Jane DeRose Evans, 1. Baskı, Pondicherry, Wiley&Blackwel, 2013., s.160; Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, s.73; Henderson, “Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic”, s.53; Karadeniz, age., s.18; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.42.

¹²⁰ Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.138; Finley, age., s.83.

¹²¹ Diakov/Kovalev, age., s.106.

¹²² Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.130.

Latifundiaların gelişiminin Roma askeri kapasitesinde yarattığı bu gerileme, latifundiaların gelişmesini sağlayan ve onları besleyen fetihleri tehlikeye sokmaktır. Roma oligarşisi de tam bu noktada topraksız köylüler probleminde ilgi göstermeye başlayacaktır.¹²³ Çünkü tasfiye olmakta olan yurttaş çiftçiler Roma ordusunun temel asker kaynağını oluşturmaktadırlar.¹²⁴ *Proletarii* büyüdükçe ortalama bir yurttaşın askerlik hizmetinde geçirdiği zaman uzamakta ve buna bağlı olarak çiftliklerinin yaşadığı ekonomik bunalım derinleşmektedir. Buna bir de söz konusu ortalama yurttaşların seferlerden elde ettikleri ganimetlerin beklentileri karşılamaması eklenince¹²⁵ plebler ile büyük toprak sahipleri arasındaki çelişkilerin ertelenmesi/massedilmesi giderek daha da zorlaşacaktır.¹²⁶

Anılan sürecin sonucunda, topraklarını kaybetmiş, kentlere yığılmış ve Roma sınıf sisteminde belirlenen servet miktarlarına bağlı sınıfların en alt kademesinde yer alan *proletarii*’den oluşan geniş bir kitle vücuda gelmiştir.¹²⁷ Topraklarından olan bu kitle her ne kadar mülksüzleşmiş ve yoksullaşmışsa da Roma yurttaşı olma statüsünü korumakta ve buna bağlı olarak sınıfsal taleplerini Roma devlet aygıtı içerisine taşıyabilmektedir. *Proletarii*’nin cumhuriyetin genişlemesi döneminde büyümesi olarak tarif edebileceğimiz bu dönüşüm, söz konusu mülksüz yurttaşların sınıfsal taleplerini pleb tribünlüğü¹²⁸ (*Tribunus Plebis*) makamı ve

¹²³ ; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.138; Richard Edwin Smith, *The Failure of the Roman Republic*, 1. Baskı, Cambridge, University Press, 1955, s.61-62; Colognesi, age., s.182.

¹²⁴ Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.138; Meiskins-Wood, age., s.127; Ste. Croix, age., s.424; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.154.

¹²⁵ Rich, age., s.161; John, W. Rich, “The supposed Roman manpower shortage of the later second century B.C.”, *Historia*, 1983, C.3. S.32, s.316-318.

¹²⁶ Rich, age., s.158.

¹²⁷ Altan, age., s.123; Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.125.

¹²⁸ *Tribunus Plebis* ya da pleb tribünlüğü/yargıçlığı makamı erken cumhuriyetin politik karakterini belirleyen pleb-patricii mücadeleleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Erken cumhuriyet döneminde devlet üzerinde patricilerin mutlak hâkimiyetine karşı yürütülen mücadelelerin en önemli sonuçlarından biri olan bu makamın ortaya çıkış sürecinde Roma’nın fetihlerle elde ettiği ve kamu mülkiyetinde olan arazilerin; yani *ager publicus*’un bölüşümünde patricilerin tekel niteliğinde ayrıcalıklar kullanmaları ve pleblerin asker olarak bizzat elde edilmesine katkıda buldukları topraklardan pay alamamaları ve benzeri nedenler önemli etkenlerdendir. Pleblerin patricilerin mutlak hâkimiyetlerine karşı yürüttükleri ve MÖ 494’teki *secessio plebis in montem sanctum* gibi olaylarda doruk noktalarına ulaşan mücadeleler sonucunda plebler, kendilerinin seçecekleri ve onların menfaatlerini Roma Devlet aygıtı içinde temsil edecek olan bir makamı patricilere kabul ettirmişlerdir. Bu makam *Tribunus Plebis* makamıdır. İlk başta 2 olan sayıları zamanla beşe ve M.Ö. V. Yüzyıl civarlarında 10’a kadar çıkmıştır. M.Ö. II. Yüzyıl’ın sonuna *Tribunus Plebisler Concilia Plebis Tributa* tarafından seçilmekteydiler. Bu *Tribunus Plebis* makamının pleblere özgü bir magistrallık olduğunu bize göstermektedir. İlk başlarda *Tribunus Plebis*’ler sadece pleblerin menfaatleri ile ilgilenebilmekteydiler. Fakat M.Ö. III Yüzyıl’ın başlarında tüm Roma halkını temsil etmeye ve böylece tüm Roma halkının magistralları sayılmaya başlandılar. *Tribunus Plebisler*’in ellerindeki en önemli yetkileri yurttaşları diğer magistrallar karşı savunabilmeleri ve pleblerin menfaatlerini ihlal eden yasa tasarılarını veto edebilmeleriydi. Bunun dışında henüz *imperium* yetkisine sahip olmayan *Tribunus Plebisler* yasa önerisi de yapamamaktaydılar ayrıca veto yetkileri de Roma şehri ve onun 1000 adım çevresinde geçerliydi ve tüm bu görevlerini yerine geti-

Pleb Meclisi aracılığıyla Roma devlet aygıtı nezdinde temsil ettirmeleri ile sonuçlanacak bir sınıf mücadelesi dalgasını doğurmuştur.¹²⁹ Söz konusu sınıf mücadelesi dalgasının sonuçları ise kendisini pleb tribünlüğü makamına seçilecek olan Tiberius Sempronius Gracchus'un toprak reformunda gösterecektir.¹³⁰

B. Roma'da Köleci Üretim Tarzının Yetkinleşmesi

MÖ II. Yüzyıl'da cumhuriyetin toplumsal yapısında gerçekleşen dönüşüm sadece küçük köylülerin topraklarını kaybetmeleri ile sınırlı değildir. Buna ek olarak latifundialar, kendi yapısal özellikleri nedeniyle de Roma Cumhuriyeti'nin toplumsal yapısında önemli sonuçları olacak bir dizi değişimi tetiklemiştir. Söz konusu değişimlerin kökeninde ise latifundiaların kitlesel köle emeğine dayanan yapısı yatmaktadır.

Fetihlerin sağladığı büyük topraklar ve köle akışı Kitlesel köle emeği kullanan latifundia sisteminin gelişmesine neden olmuş¹³¹ ve üretim ilişkilerinde, köleciliğin yeni bir evresine geçiş ile sonuçlanacak olan bir dönüşümü harekete geçirmiştir.¹³² Bu bağlamda Roma Cumhuriyeti'nin genişlemesi sadece yeni toprakların elde edilmesinin ötesine geçmiş ve cumhuriyetin bağrında büyüyen köleci ekonomiyi besleyerek¹³³ M.Ö. II. Yüzyıl'da zirveye ulaşacak değişimin temeline yerleşmiştir. Kitlesel köle emeği kullanan latifundiaların yaygınlaşması ile birlikte köleci üretim tarzı, Roma Cumhuriyeti özelinde, daha önceki örneklerinde görülen sınırları aşmıştır. Böylece Roma ekonomisi merkezinde kölelerin emeklerini kullanan latifundiaların "hegemonik" unsur olarak bulunduğu bir evreye geçmiştir.¹³⁴

rirken dokunulmazlıktan (*sacrosancti*) da yararlanabiliyorlardı. Fakat *Tribunus Plebislerin* bu yetkileri plebler, mücadeleleri yoluyla kazanımlarını ve siyasal sistem içindeki etkilerini arttırdıkça değişecek ve zaman içinde *Tribunus Plebisler* tüm Romalılar üstünde etki sahibi olacaklar ve siyasal sistem içine *plebiscitum* isteme gibi yetkilerle önemli bir etki kazanacaklardı. MÖ II. Yüzyıl'ın sonunda ise *Tribunus Plebisler* doğrudan Senatus üyesi olacak ve hatta patricilere de pleb tribünü olma hakkı tanınacaktır. O noktadan sonra pleb tribünleri artık Comitia Tributa'da seçileceklerdir. Astin, *Scipio Aemilianus*, s.190; Ahmet Karakocalı, "MAGISTRATE: The Most Important Political Body of The Roman Republic", *Ankara Bar Review*, 2013, C.6, S.2, s.69-79; Altan, age., s.32; Appianus, age., s.3-5; Astin, "Roman Government And Politics", s.166; Forsythe, age., s.170-177; Mommsen, *The History of Rome Vol I*, s.279-281; Livius, *The Early History of Rome*, s.146-147; Lydos, age., s.73; McNeill, age., s.154; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.15; Ste. Croix, age., s.424-425; Tellegen-Couperus, age., s.14, 42; Umur, age., s.32-35.

¹²⁹ Altan, age., s.125.

¹³⁰ Karadeniz, age., s.19.

¹³¹ Erskine, age., s.83; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.134.

¹³² Morel, age., s.494-495.

¹³³ Erskine, age., s.44.

¹³⁴ Anderson, age., s.63; Diakov/Kovalev, age., s.99-101; Rich, age., s.158; Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.121.

Köleci üretim tarzı elbette ki M.Ö. II. Yüzyıl’da ortaya çıkmış değildir.¹³⁵ Hatta Roma Cumhuriyeti ile ortaya çıktığını söylemek bile doğru olmayacaktır. Grek siteleri, Helenistik devletler ve Kartaca Ticaret İmparatorluğu da köleci üretim tarzı kapsamında değerlendirilebilecektir.¹³⁶ M.Ö. II. Yüzyıl’a gelindiğinde Roma Cumhuriyeti’nde köleci tarım zaten uzun yıllardır yaygın şekilde uygulanmaktadır.¹³⁷ MÖ II. Yüzyıl’da yaşanan gelişmeleri önemli kılan şey; köleci üretim tarzının yetkinleşmesi, köle kullanımının özellikle tarımda büyük ölçekli ve kitlesel boyutlara ulaşım¹³⁸ diğer üretici pratikleri ya tasfiye etmesi ya da kendi ekseninde düzenlemesidir.¹³⁹ Roma Cumhuriyeti’nin MÖ III. Yüzyıl’dan itibaren gerek siyasi gerekse de ekonomik olarak gelişmesi o döneme kadarki üretim tarzını belirleyen ve merkezinde şehir devletinin olduğu bir yapı içinde köle emeği ile küçük mülk sahibi çiftçilerin biraradalığına dayanan Grek köleciliği diyebileceğimiz modelin¹⁴⁰ aşılmasının koşullarını hazırlamıştır.¹⁴¹

Antik Çağ’da ve buna bağlı olarak Roma’da da köle, alınıp satılan, kiralan, değeri piyasa koşullarında belirlenen bir mal niteliğindedir.¹⁴² Roma’da köle, *instrumentum vocale*; yani konuşan alet olarak sınıflandırılmaktadır.¹⁴³ Kölenin mal niteliği onun yaşamı ve ailesi başta olmak üzere her türlü ilişki ve tasarrufunu efendinin insafına terk etmektedir.¹⁴⁴ Efendinin iradesi, bir mal ola-

¹³⁵ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.78-79; Rich, age., s.160.

¹³⁶ Anderson, age., s.25; Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.121-122.

¹³⁷ Tim J. Cornell, *The Beginnings of Rome: Italy and Rome From the Bronze Age to the Punic Wars, c.1000-263 BC*, Londra, Routledge, 1995, s.333, 393-394.

¹³⁸ Anderson, age., s.26; Erskine, age., s.85; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.78.

¹³⁹ Arthur Keaveney, *The Army in the Roman Revolution*, 1. Baskı, Oxon, Routledge, 2007, s.19; Nathan Steward Rosenstein, *Rome at War*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2004, s.223; Rich, age., s.160.

¹⁴⁰ Bu model Grek şehir devletlerinin yapısal sınırlılıkları içerisinde gelişmiştir. Büyük latifundialar kurulmasına imkan vermeyen Grek şehirlerinde köleci bir üretim tarzı mevcuttur. Fakat Latifundialar’da en gelişmiş örneğini gördüğümüz Roma köleciliğinde farklı olarak Grek köleciliğinde köle emeği tarımsal üretimde özgür yurttaş emeğini tasfiye edememiştir. Grek köleciliği bu bağlamda köleci üretim ile küçük köylü üretiminin bir arada yürüdüğü bir sistem olarak tanımlanabilecektir. Bkz. Anderson, age., s.25; Alaeddin Şenel, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üzerine*, 1. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970, s.265-280; Engels, age., s.117-140; Finley, age., s.81-82; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.77; Meiskins-Wood, age., s.41-63; Ste. Croix, age., s.150-227; Stefano Ferruci, “Yunanistan’da Ekonomi”, *Antik Yunan*, (Ed) Umberto Eco, (Çev) Leyla Tonguç Basmacı, 1. Baskı, İstanbul, Alfa, 2017, s.231-237; Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.94-120.

¹⁴¹ Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, s.73; Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.124-127.

¹⁴² Bozkurt, agm., s.94; Finley, age., s.63; Hönl, age., s.132; Johnston, age., s.42; Lewis, age., s.152; Mousourakis, *Fundamentals of Roman Private Law*, s.86; Oğuzoğlu age., s.57; Riggsby, age., s.101; Schulz, age., s.216; Wise-Bauer, age., s.688.

¹⁴³ Anderson, age., s.28.

¹⁴⁴ Bozkurt, agm., s.93-94; Gaius, *Institutiones*, (Çev) Edward Poste, Oxford, Clarendon Press, 1904, s.36; Oğuzoğlu, age., s.57; Hönl, age., s.132-134.

rak kabul edilen kölenin iradesine üstündür.¹⁴⁵ Kölenin tüm benliği alım satım ilişkisinin konusu haline gelmektedir.¹⁴⁶ Bu bağlamda köleler öldürülebilmekte, ailelerinden ayrılabilen ve benzeri muamelelere tabi tutulabilmektedirler.¹⁴⁷

Roma hukukunun köleye yaklaşımı kölenin bir mal olması ile bu malın bir (hukuken varsayılsa dahi) fiili olarak bir kişiliği olması¹⁴⁸ arasındaki gerilim içinde biçimlendiğinden, köleliğe ilişkin düzenlemeler çelişkili bir nitelik arz etmektedirler.¹⁴⁹ Bu bağlamda her ne kadar Roma hukuku içerisinde köleye belirli bir statü tanınmış ise de bu onun mal niteliğine dokunmaktan uzaktır. Kölenin hukuk içerisindeki statüsü efendinin merkezinde olduğu bir ilişki içerisinde biçimlenmektedir. Dolayısıyla Roma hukuk sistemi içerisinde kölenin nesne statüsü, kendine özgü bir biçim altında da olsa korunmuştur.¹⁵⁰

Köleci üretim tarzının gelişmesi ve kölelerin Roma üretim ilişkileri ile nüfusu içerisinde giderek artan ağırlığı Romalıları kölelere yönelik yeni statüler üretmeye zorlamıştır. Cumhuriyet genişledikçe köleliğe sürüklenen savaş esirlerinin demografik niteliğinde ciddi değişimler yaşanmıştır. Fetihlerle birlikte Roma'ya akan sayısız savaş esiri arasında sadece tarım yahut madencilikle iştiغال eden yahut bu alanlarda çalıştırılacak olan kimselerin yanında yüksek kültüre mensup, eğitilmiş kimselerin varlığı¹⁵¹ Roma ekonomisi ve buna bağlı olarak kölelik statüsünde önemli değişikliklere neden olacaktır. Kölenin mal statüsünün efendiye verdiği mutlak kontrol ve köle emeğinin özgür bir yurttaşın emeğinden çok daha ucuza mal olması Romalı zenginleri özellikle yüksek eğitim almış, zanaat sahibi köleleri tarım ve madencilik gibi alanların dışında, eğitmen, muhasebeci ve benzeri biçimlerde çalıştırmaya teşvik edecektir.¹⁵² Böylece köle emeği en genel kullanım alanı olan tarımsal üretim¹⁵³ ve ev işleri alanının sınırları dışına çıkacaktır. Bahsi geçen dönüşüm neticesinde kölenin statüsü ve üstlendiği işlevler efendisinin malvarlığının işletilmesine katılmaya kadar genişleyecektir.¹⁵⁴

¹⁴⁵ Mousourakis, *Fundamentals of Roman Private Law*, s.86.

¹⁴⁶ Anderson, age., s.29.

¹⁴⁷ Lewis, age., s.152-153, 155.

¹⁴⁸ Mousourakis, *Fundamentals of Roman Private Law*, s.86; Riggsby, age., s.100; Schulz, age., s.216.

¹⁴⁹ Finley, age., s.64; Johnston, age., s.42; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.80.

¹⁵⁰ Riggsby, age., s.100.

¹⁵¹ Tellegen-Couperus, age., s.35; Riggsby, age., s.100.

¹⁵² Johnston, age., s.142-143; Riggsby, age., s.100; Scullard, age., s.322.

¹⁵³ Anderson, age., s.29.

¹⁵⁴ Johnston, age., s.143; Lewis, age., s.156.

Köle emeğinin tarım ve madencilik gibi sektörlerin dışına çıkarak toplumsal hayatın her veçhesinde yoğun bir biçimde kullanılmaya başlanması ile birlikte hukuk içinde, ortaya çıkan yeni kölelik biçimlerine uygun hukuki düzenleme arayışları da gelişecektir. Örneğin, efendi tarafından köleye işletilmesi amacıyla verilen bir borç-sermaye olan *peculium*¹⁵⁵ üzerinde kölenin kullanım hakkı olması ve kölenin söz konusu *peculium*’dan elde ettiği geliri kullanarak özgürlüğünü satın alabileceği¹⁵⁶ kölelerin üretim ilişkileri içinde giderek daha yoğun bir biçimde istihdam edilmesinin hukuk sistemindeki çıktılarına güzel bir örnek teşkil etmektedir.¹⁵⁷ Fakat *peculium*’un varlığı efendinin iradesine bağlı olduğu¹⁵⁸ ve asıl amaç efendinin ekonomik çıkarlarının korunması olduğu¹⁵⁹ için, anılan hak ve statü hala efendinin iradesi ile kurulmaktadır. Yani Roma hukuku kölenin kendi özgürlüğünü satın alabileceği bir hukuki pratiğin ortaya çıkışını efendinin iradesine bağlayarak son tahlilde kölenin hala bir mal olduğunun altını çizmektedir.¹⁶⁰

Köle emeğinin, maliyetinin düşüklüğü, onu Antik Çağ ekonomisinin en karlı artı ürün kaynaklarından biri yapmaktadır. Çalışması karşılığında hiçbir şey talep edemeyen kölenin maliyeti, onun emek gücünün yeniden üretiminin basit maliyetine karşılık gelmektedir. Bu ise ücretli işçiler ile karşılaştırıldığında efendiye daha fazla artı ürün kalması anlamına gelmektedir. Özgür işçi sadece karın tokluğu seviyesinin ötesinde bir maliyete sahipken; köle, efendi öyle istediği müddetçe sadece ertesi gün yeniden çalışmasına yetecek kadar düşük bir maliyetle çalıştırılabilmektedir. Söz konusu ilişki üretim sürecinin sonunda efendiye kalan artığı arttırmaktadır. Kölelerin emeğinden temellük edilen artı ürün kitleleri ise efendilerin refahından Antik Çağ imparatorluklarının bize kalan büyük eserlerine kadar pek çok alanda tüketilmektedir.¹⁶¹

Cumhuriyetin genişlemesi merkezinde latifundiaların bulunduğu ekonomik yapının ihtiyaç duyduğu köle emeği kitlesini sağlamıştır. Örneğin Sardinya’ya yapılan bir seferden sonra Roma 80.000 köle ele geçirilmiştir. Epirus’un fethi ise Roma’ya toprakların yanı sıra 150.000 köle kazandırmıştır.¹⁶² Ele geçirilen topraklardan elde edilen zenginliklerin büyük toprak sahiplerinin ellerinde bi-

¹⁵⁵ Lewis, age., s.156; Oğuzoğlu, age., s.58-59; Özcan Karadeniz, “Roma Hukukunda ‘Peculium’ Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1968, C.25, S.3-4, s.180; Riggsby, age., s.109; Varro, age., s.177.

¹⁵⁶ Finley, age., s.65; Oğuzoğlu, age., s.59; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.135.

¹⁵⁷ Karadeniz, agm., s.182.

¹⁵⁸ Karadeniz, agm., s.183-185.

¹⁵⁹ Lewis, age., s.156.

¹⁶⁰ Riggsby, age., s.101.

¹⁶¹ Anderson, age., s.29.

¹⁶² Erskine, age., s.27, 44; Diakov/Kovalev, age., s.98; Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.125.

rikmesi ve latifundialara yatırılması ile fetihlerin sağladığı sürekli köle akışı, özellikle M.Ö. II. Yüzyıl'a geldiğinde köle emeğinin öncelikle tarımsal üretimde bunu takiben ise zanaattaki kullanımının küçük mülk sahibi ve ücretli Romalılar aleyhine genişlemesi sonucunu doğurmuştur. Böylece M.Ö. II. Yüzyıl'dan itibaren köle emeği maddi servetin temel üreticisi haline gelmiştir.¹⁶³ Buna ek olarak köleler, diğer antik toplumlarda olduğu gibi Roma'da da yurttaşların istihdam edilmediği büyük çaplı yapı projelerinin de temel iş gücünü oluşturmaktadır.¹⁶⁴ Köleci üretim tarzının gelişmesinin bir diğer etkisi de köle nüfusu ile özgür insan nüfusu arasındaki oranın radikal bir biçimde değişmesidir. Kölelerin üretim ilişkilerindeki rolü gelişip genişledikçe sayıları da hızlı bir biçimde artmaya devam etmiştir. Hatta bir noktada Roma ve İtalya'da bulunan Köle sayısı geçmişe nazaran hızla artarak özgür insan sayısının üçte birine hatta yarısına ulaşmıştır.¹⁶⁵

Roma köleciliği, pazar için yapılan kitlesel tarımda büyük ölçüde köle emeğinin kullanılmasına dayanmaktadır.¹⁶⁶ Kentlerdeki kölelerin durumları görece olarak daha iyi olsa ve daha sık azat edilseler de¹⁶⁷ özellikle tahıl tarımında köleler prangalarla bağlı bir biçimde ve kâhya yahut gözcülerin gözetimi altında tüm gün boyunca ağır koşullar altına çalıştırılmakta, yoğun baskı ve eziyetlere maruz kalmakta ve akşamları ise toplu halde ağıllara tıkiılmaktadırlar.¹⁶⁸ Genişleyen cumhuriyetin fethettiği topraklardan elde ettiği köle kitleleri hızla bu latifundialara akarken, köleci üretim tarzı da eldeki köle arzına bağlı olarak sömürü oranını arttırmakta, üretici pratiklerde köle üzerine uygulanan baskı daha da şiddetlenmektedir.¹⁶⁹

Köleler üzerindeki baskının şiddetlenmesi ise beraberinde köleler ile efendiler arasındaki çelişkinin derinleşip şiddetlenmesine getirecektir.¹⁷⁰ Köleci üretim tarzının gelişmesine ve köle nüfusunun hızla artmasına bağlı olarak MÖ II.

¹⁶³ Colognesi, age., s.163; Diakov/Kovalev, age., s.97-98; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.79; Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.125.

¹⁶⁴ Finley, age., s.77-78; H. J. Loane, *Industry and Commerce of the City of Rome (BC. 50-AD. 200)*, 1. Baskı, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1938., s.79-86; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.42.

¹⁶⁵ Appianus, age., s.17; Diakov/Kovalev, age., s.98; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.138-139; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.42; Tellegen-Couperus, age., s.35.

¹⁶⁶ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.79.

¹⁶⁷ Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.42.

¹⁶⁸ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.79; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.42; Scullard, age., 322-323; Tellegen-Couperus, age., s.35.

¹⁶⁹ Heaton, age., s.51; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.79; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.42; Scullard, age., s.322.

¹⁷⁰ Diakov/Kovalev, age., s.114; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.132-141.

Yüzyıl’da Roma daha önce karşılaşmadığı denli bir dizi köle isyanıyla karşılaşacaktır.¹⁷¹ İlk önemli isyan M.Ö. 198 yılında Sei Setia adlı Roma kolonisinde başlayacak¹⁷² daha sonra ise Etruria’da ve Apulia’da bir dizi köle ayaklanması gerçekleşecektir.¹⁷³

M.Ö. 138’de ise altı yıl sürecek olan ve daha önceki köle ayaklanmalarıyla karşılaştırılmayacak bir niteliğe sahip olan Birinci Sicilia Köle İsyanı başlayacaktır.¹⁷⁴ Roma köleciliğinin temel uygulama merkezlerinden biri olan Sicilia o dönemde kitlesel köle emeğine dayalı hayvancılık ve tahıl tarımının merkezidir. Buna bağlı olarak da hem köle nüfusu yoğunlaşmakta hem de köleler ile efendiler arasındaki çelişki keskinleşmektedir.¹⁷⁵ Enna, Messana, Leontium, Catania ve Tauromenium’u kapsayan ve Agrigentum’daki Cleon isyanı ile birleşen bu ayaklanma sonucunda bir süre için Sicilia kölelerin kontrolüne geçecektir.¹⁷⁶ Sicilia o dönemde Roma’nın tahıl ambarı olduğu için, kölelerin Sicilia’da kontrolü ele geçirmeleri Roma’da, şehir nüfusunun sürekli artması nedeniyle zaten yükselmiş olan tahıl fiyatlarının iyice yükselmesine¹⁷⁷ neden olmuştur. Bu ise pleblerin huzursuzluğunu iyice arttıracaktır.¹⁷⁸ Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da topraksız ve yoksul pleblerin köle ayaklanmasına destek vermesi yahut en azından kayıtsız kalmalarıdır.¹⁷⁹

Anılan köle isyanları ve özellikle Sicilia’da pleblerin kölelere verdiği destek latifundia sisteminin ve kölecî üretim tarzının gelişmesinin Roma toplumdaki çelişkileri derinleştirdiğini göstermesi açısından ciddi bir önem arz etmektedir. Tiberius Sempronius Gracchus’un reformları değerlendirilirken bu hususların ve köle isyanlarının Roma’da yarattığı tehdit algısının da hesaba katılması gerekmektedir. Gerçekten de artan köle nüfusu ve latifundialarda karşılaşılan aşırı sömürü koşulları Roma ekonomisinin üzerine kurulduğu köleleri aynı zamanda onun için en önemli tehditlerden biri haline getirmiştir.¹⁸⁰

¹⁷¹ Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, s.73; Keaveney, age., s.23.

¹⁷² Diakov/Kovalev, age., s.114-115.

¹⁷³ Keaveney, age., s.23.

¹⁷⁴ Diakov/Kovalev, age., s.116.

¹⁷⁵ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.79.

¹⁷⁶ Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.139-140; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.80-82 Wise-Bauer, age., s.688.

¹⁷⁷ Peter Garnsey/Dominic Rathbone, “The Background to the Grain Law of Gaius Gracchus”, *The Journal of Roman Studies*, 1985, C.75, s.21.

¹⁷⁸ Diakov/Kovalev, age., s.122; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.154.

¹⁷⁹ Diakov/Kovalev, age., s.117; Wise-Bauer, age., s.689.

¹⁸⁰ Appianus, age., s.17; Keaveney, age., s.23.

3. M.Ö. II. YÜZYIL'DA REFORM ARAYIŞLARI

Roma köylüsünün kitlesel olarak mülksüzleşmesi ve yoksullaşması ile latifundia sisteminin gelişmesi sonucunda köle nüfusunun hızla artması ve buna bağlı olarak köle isyanlarının¹⁸¹ ortaya çıkması M.Ö. II. Yüzyıl'ın Roma toplumu içindeki çelişkilerin şiddetlendiği bir dönem olduğunu göstermektedir.¹⁸² Köle isyanları Roma yönetici sınıfını bir çözüm arayışına iterken Roma yönetici sınıfı arasında giderek artan iktidar mücadeleleri¹⁸³ de söz konusu çözüm arayışları ile alt sınıfların mücadelelerini bir araya getirecektir. Kent ve köy yoksulları, oligarşik yönetimi savunan *optimates*'e¹⁸⁴ karşı halkın taleplerini temsil ettiklerine inanıldığı için *populares* adı verilen¹⁸⁵ yönetici sınıf mensupları etrafında toplanmaktadır.¹⁸⁶ Alt sınıfların mücadeleleri ile yönetici sınıfın fraksiyonları arasındaki mücadelelerin birbirleri ile kesişmesi, Roma yönetici sınıfı içerisinde plebler ile ittifak kurarak yükselme yolunu tercih eden figürlerin de önlerini açmıştır.¹⁸⁷

Reformlar, sistemin krize girmeye başladığı M.Ö. II. Yüzyıl'ın başından itibaren çeşitli düzeylerde dile getirilmeye uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, M.Ö. 192 senesinde borç krizine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bunları ise M.Ö. 188 senesinde tahıl fiyatlarını kontrol etmek için yapılan düzenlemeler izlemiştir.¹⁸⁸ Fakat söz konusu düzenlemelerde toprak mülkiyeti sistemi ve toprakların bölüşümü üzerindeki oligarşik hâkimiyeti bir sorun olarak görülmemektedir. Toprağın mülkiyeti ve bölüşümü sorunlarının çözümüne yönelik arayışlar M.Ö. II. Yüzyıl'ın ikinci yarısını bekleyecektir. Bu arayışlar *Claudianlar* ile *Scipionianlar* arasındaki mücadeleler üzerinden kendini gösterecektir.¹⁸⁹ Roma oligarşisinin içindeki iki eğilimi temsil eden bu fraksiyonlardan ilki olan *Claudianlar* pleblerin taleplerini temsil etmeye daha yakın olup küçük toprak mülkiyeti üzerine kurulu düzeni destekleme ve geri getirme yanlısı bir tavır izleyen bir karakterdeyken¹⁹⁰ ikinci fraksiyon olan *Scipionianlar* büyük ölçüde

¹⁸¹ Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.126.

¹⁸² Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.154.

¹⁸³ Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.154.

¹⁸⁴ Tellegen-Couperus, age., s.45.

¹⁸⁵ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.76.

¹⁸⁶ Colognesi, age., s.181; Diakov/Kovalev, age., s.122; Ste. Croix, age., s.431; Tellegen-Couperus, age., s.45.

¹⁸⁷ Altan, age., s.125; Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, s.71.

¹⁸⁸ Astin, "Roman Government And Politics", s.185-186.

¹⁸⁹ Dinçkol, agm., s.759; Henderson, "Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic", s.53; Henry C. Boren, "Tiberius Gracchus: The Opposition View", *The American Journal of Philology*, 1961, C.82, S.4, s.359-360.

¹⁹⁰ Boren, agm., s.360-361.

büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil etmektedirler.¹⁹¹ Anılan fraksiyonlar arasındaki mücadele, MÖ II. Yüzyıl’ın ikinci yarısında Roma’daki çelişkilerin keskinleşmesinden nasibini alacak ve söz konusu fraksiyonlar oligarşik bir mücadelenin sınırları dışına çıkan politik hatlara yerleşeceklerdir. Başlangıçta basitçe cumhuriyet dönemi toprak mülkiyeti düzenin savunmayı, ordunun asker ihtiyacını gidermeyi ve köle isyanlarını önüne geçmeyi amaçlayan ama sonraları pleblerin taleplerinin doğrudan temsilcisi haline gelen Tiberius Sempronius Gracchus da *Claudian* fraksiyonu içerisinde politika yürütmektedir.¹⁹²

M.Ö. II. Yüzyıl’da ortaya çıkmaya başlayan reform arayışlarına ilk örnek olarak *Lex Sempronia Tiberiana*’da da göreceğimiz 500 *iugeralık*¹⁹³ sınırı da bünyesinde taşıyan ve MÖ II. Yüzyıl’ın ilk üçte birlik dilimi sırasında karşılaştığımız *de modo agrarum* yasası gösterilebilir.¹⁹⁴ Marcus Porcius Cato’nun oligarşik toplumsal düzenin iyileştirilmesi ve toprak hâkimiyetinin sınırlandırılmasına yönelik gayretleri¹⁹⁵ de bir diğer örnektir. Cato’dan sonra ise 140 senesinde consul olacak olan C. Laelius, İtalya köylüsünün içinde bulunduğu sefalet koşullarını ortadan kaldırmak amacıyla *Leges Licinae-Sextiae*’nin toprak mülkiyeti ile ilgili hükümlerini uygulamaya sokmayı denemiştir. Fakat Laelius’un bu çabası da *Ordo Senatorius* engelene takılmıştır.¹⁹⁶ Söz konusu girişimler her ne kadar başarıya ulaşamamış olsalar da Tiberius Sempronius Gracchus’un reformlarına hazırlık niteliği taşımaları nedeniyle önem arz etmektedirler.

Yoksullaşan köylülerin hala yurttaş statüsünde olmaları; yani şehre gelip oy kullanabilmeleri Roma toplumsal yapısındaki çelişkilerin Roma siyasal sistemi içinde kendisine bir temsil alanı bulmasına imkan vermiştir. Tiberius Sempronius Gracchus’un zamanına geldiğimizde plebler M.Ö. IV. Yüzyıl’dan beri görülmeyen düzeyde politikleşmektedirler.¹⁹⁷ Hakikaten de anılan dönemde kolonilerden ve uzak *municipumlarda* yaşayanlar bile şehre gelmekte ve forum, merkezinde yoksul yurttaşların yer aldığı ateşli tartışmalara sahne olmaktadır.¹⁹⁸

¹⁹¹ Boren, agm., s.361.

¹⁹² Boren, agm., s.360.

¹⁹³ Bir iugera yaklaşık 2590 metrekaredir. Demircioğlu, age., s.161-162.

¹⁹⁴ Gabba, age., s.203.

¹⁹⁵ Altan, age., s.125; Astin, *Scipio Aemilianus*, s.193-194.

¹⁹⁶ Altan, age., s.125; Astin, “Roman Government And Politics”, s.195; Astin, *Scipio Aemilianus*, s.194; Diakov/Kovalev, age., s.123; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.141; John Briscoe, “Supporters and Opponents of Tiberius Gracchus”, *The Journal of Roman Studies*, 1974, C.64, s.127; Keaveney, age., s.20; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.88; Plutarkhos, age., s.27; Sage, agm., s.45; Ste. Croix, age., s.426-427 Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.155.

¹⁹⁷ Rich, age., s.155.

¹⁹⁸ Diakov/Kovalev, age., s.123.

Çelişkinin somutlaştığı alan ise yeterince zengin olmadıkları için yönetim pratiklerine doğrudan erişimleri olmayan Roma yurttaşlarının devlet aygırı içinde temsil edilmesine olanak sağlayan pleb tribünü ile Pleb Meclisidir.¹⁹⁹ Anılan kurumlar hem pleblerin yapı içinde bir temsiliyet bularak büyük toprak sahiplerinin oligarşik yönetimine karşı taleplerini yükseltebilmesine hem de Roma'nın yönetici sınıflarının, cumhuriyetin bağrındaki çelişkileri erteleyebilmesine olanak sağlayan hukuk kurumlarıdır.²⁰⁰ Yurttaşlar, anılan organlar aracılığıyla siyasal taleplerini devlet aygıtına aktarabilmektedirler. Pleb tribünleri ise pleblerin taleplerini temsil edebildikleri ölçüde bu kuvvetli makama gelebildikleri için pleb hareketinin yükseldiği dönemlerde pleblerin taleplerini daha doğrudan bir biçimde temsil etmek durumunda kalmaktadırlar.²⁰¹

Plebler ile Roma oligarşisi arasındaki çelişkilerin iyice yüzeye çıktığı bu dönemde topraksız kalan plebler kitleler halinde Roma'ya akın etmişler²⁰² ve Roma siyasal yapısının verdiği olanaklar dahilinde önemli bir siyasal etken haline gelmişlerdir.²⁰³ Çelişkinin derinliğini gösteren bir diğer olgu da kitleler halinde kente gelen yoksulların arasında sadece oy kullanma yetisine sahip yurttaşların değil, oy kullanma yetisine sahip olmadıkları halde yükselen politik ortamda taleplerini savunmanın derdinde olan İtalyan ve Latinlerin de bulunmasıdır.²⁰⁴

4. TİBERİUS SEMPRONIUS GRACCHUS'UN REFORM GİRİŞİMLERİ

Tiberius Sempronius Gracchus M.Ö. IV. Yüzyıl'dan beri Roma asiller sınıfına mensup olan bir aileden gelmektedir.²⁰⁵ Aile uzun zamandan beri Roma Cumhuriyeti'nde etkin görevler üstlenmektedir. Babası olan T. Sempronius Gracchus Roma aristokratlarının en parlak örneklerinden biridir.²⁰⁶ M.Ö. 197'de ikinci İspanyol savaşını sona erdirmiş, M.Ö. 180-178 seneleri arasında *Hispania Citerior* valiliği yapmış²⁰⁷ ve M.Ö. 177 ve 163 senelerinde iki defa consul'lük M.Ö. 169 senesinde ise bir kez censorluk görevini üstlenmiştir.²⁰⁸ Aile aynı zamanda Baba T. Sempro-

¹⁹⁹ Altan, age., s.126; Ste. Croix, age., s.424.

²⁰⁰ Williamson, age., s.285-286.

²⁰¹ Ste. Croix, age., s.445.

²⁰² Holleran, age., s.163.

²⁰³ Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, s.74.

²⁰⁴ Williamson, age., s.6.

²⁰⁵ Altan, age., s.126.

²⁰⁶ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.88.

²⁰⁷ Isabel Roda, "Hispania", *A Companion to the Archaeology of the Roman Republic*, (Ed) Jane DeRose Evans, 1. Baskı, Pondicherry, Wiley&Blackwel, 2013, s.527.

²⁰⁸ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.190; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.132; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.87-88; Plutarkhos, age., s.11.

nius Gracchus’un eşi olan Cornelia’nın²⁰⁹ Zama fatihi Scipio Africanus’un kızı olması,²¹⁰ Tiberius’un Kayınpederinin de Roma’nın en zengin isimlerinden biri olan Appius Claudius Pulcher olması ve kız kardeşi Sempronia’nın Scipio Aemilianus ile evli olması²¹¹ dolayısıyla Romanın en nüfuzlu aileleriyle de akrabalık bağına sahiptir.²¹² Plutarkhos, Paralel Yaşamlar (*Voi Paralleloi*) adlı eserinin Tiberius Sempronius Gracchus’a ayırdığı bölümünde onu son derece zarif, nazik ve en önemlisi de tutumlu ve erdemli biri olarak tarif etmektedir.²¹³ Buna ek olarak Plutarkhos, Tiberius Sempronius Gracchus’un diğer Romalı aristokratlar gibi büyük bir şahsi servete sahip olmadığını da söylemektedir.²¹⁴

Tiberius Sempronius Gracchus M.Ö. 162 yılında doğmuş, III. Kartaca savaşı esnasında Libya’da asker olarak görev almıştır.²¹⁵ Orduda hizmet etmesinin ardından, 137 yılında quaestor olarak siyasi hayatına başlamıştır.²¹⁶ Tiberius Sempronius Gracchus’un reformist düşüncelere yakınlık duyması ise Consul Gaius. H. Mancinus ile birlikte Numantialılara karşı Hispania Citeror’a yaptığı sefer²¹⁷ ile birlikte başlamıştır.²¹⁸ Plutarkhos bu durumu şöyle tarif etmektedir:

“*Bunun Yanında Kardeşi Gaius ise kitabında Tiberius’un, Turrenia’nın içinden Numantia’ya ilerlediği sırada, ülkenin terk edildiğini hem yabancı kölelerin hem de barbarların toprağı ekip biçtiğini ve sürülerini otlattıklarını görünce ilk kez o zaman binlerce felakete sebep olan bir siyaseti aklına koyduğunu yazar.*”²¹⁹

Daha sonraları ise sayıları artan *proletariinin* askere alınmaması²²⁰ dolayısıyla ordunun zayıf düşmesi, yoksul yurttaşların artan huzursuzluğu ve bunlara buna ek olarak latifundiaların köle nüfusunu arttırmış olması nedeniyle karşı

²⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Suzanne Dixon, *Cornelia: Mother of the Gracchi*, 1. Baskı, New York, Routledge, 2007.

²¹⁰ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.190; Briscoe, agm., s.125; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.88; Plutarkhos, age., s.11.

²¹¹ Briscoe, agm., s.125.

²¹² Altan, age., s.126; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.132.

²¹³ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.88.

²¹⁴ Plutarkhos, age., s.33.

²¹⁵ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.88; Plutarkhos, age., s.19.

²¹⁶ Plutarkhos, age., s.19.

²¹⁷ Plutarkhos, age., s.19.

²¹⁸ Altan, age., s.126-127; Briscoe, agm., s.127; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.137; Stephen L. Dyson, “Cosa”, A Companion to the Archaeology of the Roman Republic, (Ed) Jane DeRose Evans, 1. Baskı, Pondicherry, Wiley&Blackwell, 2013, s.481; William Vernon Harris, *Rome in Etruria and Umbria*, Oxford, Clarendon Press, 1971, s.203-206.

²¹⁹ Plutarkhos, age., s.27.

²²⁰ Engels, age., s.152.

karşıya kalınan Sicilia isyanı gibi köle isyanlarına bir çare bulunması gibi hususlar²²¹ da onun reformist düşüncelerini biçimlendirecektir.

Seyahati esnasında İtalyan köylüsünün perişan haline şahitlik eden²²² Tiberius Sempronius Gracchus, Roma'ya döndüğünde Numantia Seferi esnasında ana kampı kuşatılmış olan Roma ordusunun güvenli bir şekilde çekilebilmesi için Consul Mancinus tarafından M.Ö. 137 senesinde akdedilen ve Tiberius Sempronius Gracchus'un önemli bir pay sahibi olduğu anlaşmanın²²³ Senatus'ta iptali²²⁴ sonrasında Senatus tarafından ihanet ve savaştan kaçmakla suçlanmıştır.²²⁵ Tiberius'un Senatus ile girdiği bu çatışma²²⁶ genç bir politikacı olarak prestijini sarsmış olsa gerek ki ilerleyen dönemde Tiberius Sempronius Gracchus hem kaybettiği prestijini kazanmak hem de Senatus üyeleriyle hesaplaşmak için mücadele edecektir.²²⁷

Senatus ve *Scipionian*'lar ile arası zaten açılmış olan Tiberius Sempronius Gracchus, Senatus'ta, başında kayınpederi App. Claudius Pulcher, içerisinde ise dönemin Pontifex Maximus'u ve kardeşinin kayınpederi Publius Crassus Mucianus, Roma hukukunun bilimsel bir nitelik kazanması sürecindeki en önemli aktörlerden biri Publius Mucius Scaevola ve Makedonya fatihi Quintus Metellus Macedonicus'un da bulunduğu, *Claudian* fraksiyonuna dahil olan reformist gruba katılacaktır.²²⁸ Reformist grubun, Roma köylülerinin küçük toprak mülklerini savunan yaklaşımının etkisi ile Tiberius Sempronius Gracchus M.Ö. 134 senesinin sonlarına doğru 30 yaşında iken pleb tribünlüğüne talip olmuş ve M.Ö. 133 senesinde pleb tribünü olarak seçilmiştir.²²⁹ Tiberius Sempronius Gracchus'un pleb tribünü seçilmesinin ardından giriştiği toprak reformu hareketi geç cumhuriyet tarihinin en önemli hukuk düzenlemelerinden bir kaçını içeriyor olması açısından hukuk tarihi için de ciddi bir önem arz etmektedir.²³⁰

²²¹ Appianus, age., s.19; Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, s.73-74; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.138; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.154.

²²² Plutarkhos, age., s.27.

²²³ Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.134.

²²⁴ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.89.

²²⁵ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.89.

²²⁶ Diakov/Kovalev, age., s.123; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.89; Plutarkhos, age., s.23-25.

²²⁷ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.195; Briscoe, agm., s.125.

²²⁸ Altan, age., s.127; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.89.

²²⁹ Altan, age., s.127; Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, s.72; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.132; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.90; Russel, M. Geer, "Notes on the Land Law of Tiberius Gracchus", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1939, C.70, s.30; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.155.

²³⁰ Paul du Plessis, "Property", *The Cambridge Companion to Roman Law*, (Ed) David Johnston, 1. Baskı, New York, Cambridge University Press, 2015, s.187; Richardson, agm., s.1.

A. Lex Sempronia Tiberiana ve Toprak Reformu.

Pleb tribünü olarak seçilen Tiberius Sempronius Gracchus, cumhuriyetin genişlemesi sürecinde yüzeye çıkan toplumsal çelişkileri²³¹ ertelemek/massetmek amacıyla sonradan *Lex Sempronia Tiberiana* olarak adlandırılacak bir reform tasarısı ortaya koymuştur.²³² Plutarkhos, *Lex Sempronia Tiberiana*’nın yazarları arasında Tiberius Sempronius Gracchus’a ek olarak şu isimleri saymaktadır:

“*Tiberius yine de yasayı tek başına kaleme almaz; erdem ve ün bakımından en iyi konsey üyelerinden yararlanır. Bu kişiler arasında başrahip Crassus, o sırada Consul olan hukuk uzmanı Mucius Scaevola ve Tiberius’un kayınpederi Claudius Appius da vardır*”²³³

Tiberius Sempronius Gracchus’un reform programının destekçilerine yukarıda sayılanların yanında M.Ö. 129 senesinde toprak reformu komisyonu üyesi, M.Ö. 125 senesinde de consul olacak olan M. Fulvius Flaccus’u, M.Ö. 129’da tarım komisyonunda görev alacak ve M.Ö. 120’de consul olacak olan M. Papius Carbo’yu²³⁴ ve M.Ö. 114 senesinde consul olacak olan M. Porcius Cato’yu da eklemek gerekmektedir.²³⁵ Söz konusu isimlerin hepsi de Roma’ya hâkim olan oligarşinin mensuplarıdır.

Tasarı öncelikle M.Ö. 4. Yüzyıl’da yasalaşan ve MÖ II. Yüzyıl’ın ortalarında artık fiilen ilga edilmiş bulunan *Leges Licinae-Sextiae*’nin *ager publicus*’a ilişkin hükümlerinin yeniden uygulanmasını amaçlamaktadır.²³⁶ Bir kent devletinin toplumsal koşulları dahilinde toprak mülkiyetinin azami sınırlarını belirleyen *Leges Licinae-Sextiae*, Roma Cumhuriyeti’nin bir kent devletinin sınırlarını gerek fiilen gerekse de toplumsal nitelikler bakımından²³⁷ aşması ile birlikte nesnel zeminini kaybettiği için fiilen uygulamadan kalkmış bulunmaktadır.²³⁸

²³¹ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.89-90.

²³² Astin, *Scipio Aemilianus*, s.190, 196-198; Diakov/Kovalev, age., s.123-124; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.132; Özer-Sarıtaş, age., s.115; Rich, age., s.158; Richardson, age., s.5; Tellegen-Couperus, age., s.45.

²³³ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.191; Plutarkhos, age., s.29. Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.155.

²³⁴ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.191-192.

²³⁵ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.191; Briscoe, age., s.128; Henderson, “Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic”, s.54.

²³⁶ Altan, age., s.127; Diakov/Kovalev, age., s.123-124; Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.90; Özer-Sarıtaş, age., s.115; Sage, age., s.45; Tellegen-Couperus, age., s.45.

²³⁷ Zubritski/Mitropolski/Kerov, age., s.127.

²³⁸ Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, s.72.

Tiberius Sempronius Gracchus'un reform programının uygulamaya koymayı amaçladığı *Leges Liciniae-Sextiae*'nin Tiberius Sempronius Gracchus'un reform girişimleri bağlamında en önemli özelliği bir Roma yurttaşının *ager publicus*'tan edinebileceği toprak miktarının sınırlarını çizmesidir.²³⁹ Fakat *ager publicus*'un cumhuriyetin hâkim olduğu tüm topraklar için geçerli bir kategori olmadığını burada hatırlatmakta yarar vardır. *Lex Sempronia Tiberiana* ile yurttaşlar arasında yeniden bölüşürülecek olan *ager publicus* Roma'nın İtalya'yı fethi sürecinde²⁴⁰ ele geçirilen toprakları, Kartaca savaşları esnasında Kartacalılar ile ittifak yaptıkları için Roma tarafından ilhak edilen ve ekseriyeti güney İtalya'da bulunan şehirlerin topraklarını ve Roma'nın kuzeyindeki İtalyan ve Latin topraklarının bir kısmını kapsamaktadır.²⁴¹ Yasaya göre bir Roma yurttaşı 500 *İugera*'dan daha fazla toprağa sahip olamayacaktır.²⁴² Tiberius Sempronius Gracchus, bu hükmü tekrar uygulamaya sokmayı istemektedir.

Tiberius Sempronius Gracchus'un tasarısının *Leges Liciniae Sextiae*'den farkı ise *Leges Liciniae-Sextiae*'de *ager publicus*'tan yasanın belirlediği sınırın üstünde pay alan yurttaşların cezalandırılması ve topraklardan atılması gibi tedbirlere rastlanılırken²⁴³ Tiberius Sempronius Gracchus'un önerisinde böyle bir hükmün yerini, fazla toprağın bir tazminat da ödenerek alınmasının almış olmasıdır.²⁴⁴ Bu bağlamda Tiberius Sempronius Gracchus'un reform tasarısının yeniden uygulamaya sokmayı amaçladığı *Leges Liciniae-Sextiae*'ye göre daha ılımlı olduğunu söylemek mümkündür.²⁴⁵ Fakat en nihayetinde, *Lex Sempronia Tiberiana*'nın önerisi Romalı büyük toprak sahiplerinin hakimiyeti altındaki fazla toprağın alınması ve topraksız köylüye yeniden dağıtılmasıdır.²⁴⁶

²³⁹ Richardson, agm., s.6.

²⁴⁰ Anılan dönem Roma'nın İtalya'daki diğer şehir devletleri ve siyasal yapıları hakimiyet altına alması ve buna ek olarak İtalya üzerindeki hakimiyetini Epirus Kralı Pyrrhus ve Po Bölgesinde yaşayan Galyalılara kabul ettirmesini kapsamaktadır. Bu dönem kapsamında M.Ö. 343-290 arasında vuku bulan Latin ve Samnit Savaşları ile M.Ö. 280-275 arasında Epirus Kralı Pyrrhus'un İtalya'yı hakimiyet altına alma çabalarına karşı verilen Pyrrhus savaşları kurucu nitelikte olaylara denk düşmektedirler. Bkz. Diakov/Kovalev, age., s.66-69; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.78-96; Demircioğlu, age., s.107-158; McNeill, age., s.148-152; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.9; Tellegen-Couperus, age., s.30-31; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.75-89; Wise-Bauer, age., s.610-615;

²⁴¹ Astin, "Roman Government And Politics", s.187; Gabba, age., s.197-198; Richardson, agm., s.1; Ward/Heichelheim/Yeo, age., 130.

²⁴² Altan, age., s.127; Richardson, agm., s.1.

²⁴³ Mommsen, *The History of Rome Vol I*, s.310.

²⁴⁴ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.192-193; Colognesi, age., s.183; Diakov/Kovalev, age., s.124.

²⁴⁵ Diakov/Kovalev, age., s.124; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.141.

²⁴⁶ Colognesi, age., s.184; Henderson, "Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic", s.54; Tellegen-Couperus, age., s.45; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.155; Williamson, age., s.5.

Tiberius Sempronius Gracchus’un hazırladığı reform programına göre Roma yurttaşları *ager publicus*’a dâhil olan ve 500 *iugera* sınırını aşan toprakları, *ager publicus* statüsüne dönüştürülmek ve ardından tekrar bölüştürülmek üzere devlete iade edeceklerdir.²⁴⁷ Şayet var ise, iadesi söz konusu araziler üzerindeki yapıların karşılığı mal sahiplerine ödenecektir.²⁴⁸ Ayrıca her mal sahibine, iki oğulları için 250 *iugera* toprak daha bırakılacaktır.²⁴⁹ Arazi sahiplerinden alınan ve *ager publicus*’a dönüştürülen topraklar ise 15-30 *iugeralık* parsellere bölünecek ve bu parseller *ager privatus* statüsü altında küçük aile çiftliklerine dönüştürülerek²⁵⁰ cüzi bir kira karşılığında ve toprağı terk etmemek taahhüdü ile birlikte topraksız köylülere dağıtılacaktır.²⁵¹ Burada, söz konusu reform programının *ager privatus* statüsündeki topraklara ilişkin herhangi bir sınırlama getirmediğinin ise altını çizmek gerekmektedir.²⁵² Böylece bir yandan *proletarii*’nin artan huzursuzluğu ve *assidui*’nin azalması sonucunda Roma ordusunun azalan asker kaynakları sorunu çözümlenirken, dağıtılan topraklardaki köle nüfusu azalacaktır. Ya da en azından böyle olması beklenmektedir.²⁵³

Burada *ager publicus*’un topraksız köylüye dağıtılması esnasında mülkün statüsünün *ager privatus* olarak değiştirilmesi üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Belli ki Tiberius Sempronius Gracchus, bu düzenleme ile topraklarını dağıttıkları köylüleri, Roma’da karar alma erkini hala elinde bulunduran ve aynı zamanda topraklarından da olacak olan büyük toprak sahiplerine karşı korumak için hukuk sistemi içinde bir yol arayışındadır.²⁵⁴ Tiberius Sempronius Gracchus, tasarısına bir de yeni kurulan küçük çiftlikleri büyük çiftliklerin ekonomik basıncına, alım satım, borçlanma ve benzeri yollarla vb. el değiştirmelere karşı korumak ve böylece küçük toprak sahibi köylülerin tekrar mülksüzleşmesinin önüne geçmek amacıyla söz konusu toprakların alım satımına konu olamayacağı hükmünü eklemiştir.²⁵⁵

²⁴⁷ Appianus, age., s.19; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.142; Finley, age., s.114; Gabba, age., s.198; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.44; Richardson, agm., s.1; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.155.

²⁴⁸ Colognesi, age., s.183; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.142; Finley, age., s.114; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.155.

²⁴⁹ Altan, age., s.127; Appianus, age., s.19; Diakov/Kovalev, age., s.124; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.142; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.44; Richardson, agm., s.1; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.155.

²⁵⁰ Diakov/Kovalev; age., s.124; Richardson, agm., s.6.

²⁵¹ Appianus, age., s.19; Diakov/Kovalev, age., s.124; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.142; Finley, age., s.114; McNeill, age., s.166; Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.44; Rich, age., s.157; Richardson, agm., s.1-2.

²⁵² Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.44.

²⁵³ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.196; Truesdell S. Brown, “Greek Influence on Tiberius Gracchus”, *The Classical Journal*, 1974, C.42, S.8, s.472.

²⁵⁴ Colognesi, age., s.183.

²⁵⁵ Altan, age., s.127; Appianus, age., s.19.

Dağıtılacak toprakların İtalyan ve Latin müttefiklere bağlı olan topraksız köylülere de dağıtılıp dağıtılmayacağı konusunda elimizde net bir bilgi bulunmamaktadır.²⁵⁶ Burada dikkat etmemiz gereken husus *ager publicus*'tan Roma yurttaşı olmayan köylülere toprak dağıtılmasının ilk kez *Lex Sempronia Tiberiana*'da görülmediğidir. MÖ II. Yüzyıl boyunca Roma'nın İtalyan ve Latin müttefiklerinin yurttaşlarına *ager publicus*'tan toprak dağıtıldığına ilişkin çeşitli örnekler görülebilmektedir.²⁵⁷ Örneğin M.Ö. 197 senesinde kurulan Puteoli, Salernum ve Buxentum adlı yurttaş kolonilerinde Roma yurttaşı olmayan kimseler de iskân edilmişlerdir. Bu bilgi onlara toprak verildiği anlamına gelmektedir.²⁵⁸ Dolayısıyla Roma yurttaşı olmayan kimselerin yurttaş kolonilerine katılmaları karşılığında *ager publicus*'tan pay alabilmeleri Tiberius Sempronius Gracchus döneminden önce de karşımıza çıkan bir durumdur.²⁵⁹

Tiberius Sempronius Gracchus'un reformlarındaki yenilik (şayet varsa) söz konusu payın kolonilere katılma şartı olmadan verilmesi olmalıdır. Ne var ki burada da karşımıza bir başka mesele çıkmaktadır. *Ager publicus* ya da bir başka deyişle *ager Romanus* bir kez roma yurttaşı olmayan bir kimseye verildiğinde artık *ager Romanus* olmaktan dolayısıyla Roma'nın doğrudan kontrolünden çıkmaktadır.²⁶⁰ Bu nedenle olsa gerektir ki, Tiberius Sempronius Gracchus MÖ 132'de ikinci kez pleb tribünlüğüne aday olduğunda müttefik şehirlerinin yurttaşlarına Roma yurttaşlığı statüsü verilmesini vaatleri arasına koymuştur. Topraksız köylüler sorunu çözümlerken *ager Romanus*'un kaybedilmesinin de önüne geçilmesi söz konusu tasarının amaçlarından biri olsa gerektir. Anlatılanlara ek olarak, Tiberius Sempronius Gracchus'un reform programının ana hedeflerinden birinin yurttaş askerlerden müteşekkil olan ordunun²⁶¹ azalan insan kaynağı havuzunu genişletmek olduğunu hatırlarsak; İtalyan ve Latin köylülerinin de toprak sahibi kılınarak Roma ordusunun asker havuzuna dâhil edilmesinin amaçlanmış olabileceğini söylemek mümkündür.²⁶²

²⁵⁶ Richardson, agm., s.1.

²⁵⁷ Gabba, age., s.199; Richardson, agm., s.4.

²⁵⁸ Finley, age., s.108.

²⁵⁹ Richardson, agm., s.4.

²⁶⁰ Richardson, agm., s.7.

²⁶¹ Ordunun yurttaş askerlerden müteşekkil olması ilk başta sadece Roma yurttaşı olanların orduya katılabileceği anlamına geliyor gibi gözükse de M.Ö. II. Yüzyıl'a gelindiğinde Roma ordusunun yaklaşık yarısı ve bazen daha fazlası müttefiklerden ve *Latiniden* oluşuyordu. Bkz. Demircioğlu, age., s.181-184; Peter Astbury Brunt, *Italian Manpower 225 B.C.-A.D. 14*, Londra, Oxford University Press, 1. Baskı, 1971, s.677-686.

²⁶² Richardson, agm., s.5.

Anılan reformların tatbiki ise üç kişilik bir komisyon tarafından gözetilecektir.²⁶³ Komisyon, bir yandan Romalı büyük toprak sahiplerinin ellerindeki fazla toprağı devlet mülkiyetine geçirirken diğer yandan da topraksız köylüleri tespit edecek ve onlara *ager publicus*’tan yasa ile öngörülen paylarını verecektir.²⁶⁴ Komisyonun kamu mülkiyetine alınan topraklarla ilgili yetkileri ise aynı bir *lex iudicaria* ile düzenlenecektir.²⁶⁵

Mancinus meselesinden kaynaklanan nedenler ve Senatus mensuplarının malvarlıklarını tehdit eden bir tasarıyı kabul etmeyeceklerinin öngörülmesinden olsa gerek Tiberius Sempronius Gracchus tasarısını Senatus’a danışmadan doğrudan doğruya meclise götürmeye karar vermiştir.²⁶⁶ Buradan anlaşılmaktadır ki Tiberius Sempronius Gracchus, Senatus’un tasarısına karşı bir muhalefet geliştirmesinin önüne geçmek²⁶⁷ ve doğrudan doğruya pleblere dayanmak istemektedir. Her ne kadar hukuk tarafından yasaklanmamış olsa da politik açıdan bakıldığında Senatus otoritesini yok saymaya karşılık gelen bu adım, bir de reformun Romalı büyük toprak sahiplerinin malvarlıklarını azaltıcı ve sınırlayıcı nitelikleri ile birleştiğinde söz konusu reform programı Roma aristokrasisi tarafından ciddi bir tepkiyle karşılanmıştır.²⁶⁸

Senatus ve büyük toprak sahiplerinin tepkileri karşısında Tiberius Sempronius Gracchus, Senatus’a danışmadan hareket etme tasarısından vazgeçse de²⁶⁹ tasarıya yönelik tepkiler yatışmayacaktır. Her şeyden önce anılan reformlar, büyük toprak sahiplerinin mülklerinin sınırlanması ve büyük toprak mülkiyetini korumak merkezinde biçimlenen Roma geleneklerinin kesin bir biçimde ihlali anlamına gelmektedir.²⁷⁰ Çünkü neredeyse kutsal bir hak olarak tanımlanan toprak mülkiyetine yönelik kamusal bir müdahaleyi ve büyük toprak sahipleri aleyhine bir bölüşüm programını bünyesinde taşımaktadır. Tiberius Sempronius Gracchus’un reform girişimleri aynı zamanda II. Kartaca savaşının sonrasında beri toprak mülkiyetini ve diğer zenginlikleri Romalı büyük toprak sahiplerine aktaran sistemin de bozulması anlamına geldiği için önemli ölçüde tepki çekmiştir.²⁷¹ Tiberius Sempronius Gracchus, büyük toprak sahiplerinin reform tasa-

²⁶³ Appianus, age., s.19; Diakov/Kovalev, age., s.124.

²⁶⁴ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.193.

²⁶⁵ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.193.

²⁶⁶ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.201; Henderson, “Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic”, s.54.

²⁶⁷ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.202.

²⁶⁸ Boren, agm., s.358; Sage, agm., s.45.

²⁶⁹ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.202.

²⁷⁰ Richardson, agm., s.6; Wise-Bauer, age., s.690.

²⁷¹ Appianus, age., s.19; Astin, *Scipio Aemilianus*, s.193; Heaton, age., s.52.

rısına karşı muhalefet edeceklerini öngörmüş olsa gerektir.²⁷² Fakat bu öngörüsü onu reform programını yürütmekten alıkoymamıştır. Tiberius Sempronius Gracchus Romalı büyük toprak sahiplerinin muhalefetine karşı ihtiyaç duyduğu desteği, politikleşen ve politik taleplerini temsil ettirebilmek amacıyla kitleler halinde kente gelen pleb kitlelerinde bulacaktır.²⁷³

Romalı büyük toprak sahipleri, Tiberius Sempronius Gracchus'un reform programına karşı ilk adımda, halkı yasanın aleyhine döndürmeyi denemişler ve Appianus'un aktardığı üzere söz konusu topraklarda atalarının mezarları olduğu yahut ilgili toprakların çeyizle geldiği gibi gerekçelerle reformlardan kaçınmaya çalışmışlardır.²⁷⁴ Tiberius Sempronius Gracchus bu hamleyi halka yaptığı ve toprak sorunu, Romanın asker ihtiyacı ve köle sayısındaki artışı konu alan ateşli konuşmalarla²⁷⁵ pleblerin desteğini arkasına alarak savuşturmuştur.²⁷⁶ Tiberius Sempronius Gracchus'un bu hamlesi bize Roma'nın zenginleri ve yoksulları arasındaki mücadelenin kendisini *Lex Sempronia Tiberiana* üzerine yapılan mücadele nezdinde somutlaştırdığını göstermektedir.²⁷⁷ İlk hamlelerinin boşa çıktığını söyleyebileceğimiz Roma oligarşisi bir sonraki adımda diğer pleb tribünü olan M. Octavius aracılığıyla bir karşı çıkışı geliştirmeyi denemiştir.²⁷⁸ Temelde Tiberius Sempronius Gracchus'un reformlarına muhalif olsa da Tiberius ile arkadaşlığını sürdüren M. Octavius, Senatus oligarşisi tarafından ikna edilerek Tiberius Sempronius Gracchus'un tasarısına karşı veto yetkisini kullanır.²⁷⁹

Plutarkhos ve Appianus bize yasanın geçirilmesi için Tiberius Sempronius Gracchus'un M. Octavius'u ısrarla ikna etmeye çalıştığını ve M. Octavius arasında ciddi tartışmalar gerçekleştiğini ve hatta Tiberius Sempronius Gracchus'un yasayı geri çekerek yeni bir yasa önerdiğini aktarmaktadır.²⁸⁰ Ne var ki Tiberius'un yeni önerdiği yasa da asillerin *ager publicus*'tan aldıkları toprağı

²⁷² Rich, age., s.155.

²⁷³ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.199, 203; Henderson, "Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic", s.54; Rich, age., s.155; Williamson, age., s.5.

²⁷⁴ Appianus, age., s.21; Plutarkhos, age., s.29.

²⁷⁵ Williamson, age., s.34.

²⁷⁶ Plutarkhos, age., s.31.

²⁷⁷ Appianus, age., s.21.

²⁷⁸ Diakov/Kovalev, age., s.124; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.132; Plutarkhos, age., s.31.

²⁷⁹ Appianus, age., s.25; Astin, *Scipio Aemilianus*, s.203; David F. Epstein, "Inimicitia between M. Octavius and Ti. Gracchus, Tribuni Plebis, 133 B.C.", *Hermes*, 1983, C. 3, S.111, s.296; Geer, agm., s.30; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.155; Williamson, age., s.5.

²⁸⁰ Appianus, age., s.25-27; Plutarkhos, age., s.33.

sınırlamaya yönelik olduğu için bir yandan pleblerin desteğini toplarken asillerin de tepkisini çekmeye devam etmiştir.²⁸¹ Fakat söz konusu yeni öneri de Octavius tarafından kabul edilmeyecektir.²⁸²

M. Octavius’un ısrarlı tavrının sonucunda tasarının yasalaşma süreci ile o esnada Roma’da magistrallar tarafından yürütülen tüm mali nitelikteki işler Tiberius Sempronius Gracchus’un bir *justitium*’u ile durdurulmuş ve *Aerarium* da kilitlenmiştir.²⁸³ Tiberius Sempronius Gracchus bu hareketiyle sistemin kendisine verdiği olanakları Romalı toprak sahipleri ve diğer yöneticilerin direncini kırmak amacıyla kullanmıştır.²⁸⁴ Octavius’un Tiberius Sempronius Gracchus’un tüm ikna çabalarına²⁸⁵ karşı vetosunda ısrarcı olması ise şehre gelen ve oy kullanmak için bekleyen pleblerin tepkilerini sertleştirmekten başka bir işe yaramamıştır.²⁸⁶ Pleblerin Octavius’un vetosuna yönelik tepkileri ise Tiberius Sempronius Gracchus’un bir sonraki adımında iyice açığa çıkacaktır.

Tüm engelleme girişimlerin karşın Tiberius Sempronius Gracchus ve plebler toprak reformu arayışlarından vazgeçmeyeceklerdir. M. Octavius’un vetosu üzerine Tiberius Sempronius Gracchus, M. Octavius’un bir pleb tribününün yapması gerektiği gibi pleblerin haklarını savunmadığı gerekçesiyle artık pleb tribünü sayılamayacağını öne sürmüştür.²⁸⁷ Ardından da görevden uzaklaştırılmasını öneren yeni bir teklifi gündeme getirmiştir.²⁸⁸ Temelde kamusal bir görev üstlenen yurttaşın bu görevde kesintisiz bir yıl kalmasını ve ancak o bir yıldan sonra kendisinden hesap sorulabilmesini öngören Roma hukuku normları ve özellikle de consul’lerin *sacrosancti* ayrıcalıklarının²⁸⁹ ihlaline denk düşen²⁹⁰ bu teklif, *Concilia Plebis Tributa*’dan geçmiş ve böylece M. Octavius görevinden uzaklaştırılmıştır.²⁹¹ Octavius’un görevden uzaklaştırılması ile Tiberius Sempronius Gracchus, *Senatus* ve *Optimates* fraksiyonu ile uzlaşma imkânlarını

²⁸¹ Plutarkhos, age., s.33.

²⁸² Rich, age., s.155.

²⁸³ Altan, age., s.127; Astin, *Scipio Aemilianus*, s.204; Plutarkhos, age., s.31-33; Sage, agm., s.45.

²⁸⁴ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.204; Geer, agm., s.31.

²⁸⁵ Epstein, agm., s.296-297.

²⁸⁶ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.205.

²⁸⁷ Appianus, age., s.25-27; Astin, *Scipio Aemilianus*, s.205; Sage, agm., s.46; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.155.

²⁸⁸ Diakov/Kovalev, age., s.125; Henderson, “Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic”, s.55; Plutarkhos, age., s.35-37; Sage, agm., s.45-46.

²⁸⁹ Demircioğlu, age., s.176-177; Karakocalı, agm., s.74-75, 79.

²⁹⁰ Altan, age., s.128; Astin, *Scipio Aemilianus*, s.209; Plutarkhos, age., s.35; Rich, age., s.156.

²⁹¹ Altan, age., s.127; Appianus, age., s.27; Astin, *Scipio Aemilianus*, s.209; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.132; Plutarkhos, age., s.37.

ortadan kaldırırken pleblerin kitlesel desteğini arkasında toplamış ve böylece başlangıçta muhafazakâr bir nitelik arz eden reform hareketinin seyrinin pleblerin Senatus mensuplarına karşı mücadelesine entegrasyonu da tamamlanmıştır.²⁹²

M. Octavius'un görevden uzaklaştırılması ve yerine Quintus Mummius'un tribün seçilmesi²⁹³ ile birlikte Tiberius Sempronius Gracchus'un reform paketi Pleb Meclisi'nden geçmiştir.²⁹⁴ Ardından ise tasarının tatbik edilmesi amacıyla Tiberius Sempronius Gracchus, Gaius Gracchus ve Ap. Claudius Pulcher'den oluşan üç kişilik bir komisyon kurulup göreve başlamıştır.²⁹⁵ Komisyon, reformların hayata geçirilmesi amacıyla yargısal yetkilerle (*iurididictum*) donatılmıştır.²⁹⁶ Sahip olduğu yetkilerle komisyon, hangi arazilerin devlet mülkiyetine geçirileceğini belirleyecek, söz konusu arazilere el koyacak ve bu arazilerin yeniden dağıtımını sağlayacaktır.²⁹⁷

B. Reformların Uygulanmaya Başlanması

Tiberius Sempronius Gracchus'un toprak reformu karşıtlarının hamlesini savuşturması ve üçlü komisyonun çalışmaya başlaması, aristokratlar arasında Tiberius Sempronius Gracchus'a karşı olan tepkiler ve muhalefeti daha da yükseltmiştir.²⁹⁸ Muhalefet bu kez de kendini Senatus'un yetkilerini kullanarak gösterecektir. *Lex Sempronia Tiberiana*'nın uygulanabilmesi için kurulan komisyonun masraflarının *Aerarium*'dan karşılanması gerekmektedir. Ne var ki toprak reformu karşısında ciddi bir tepki gösteren Senatus mensupları günde bir buçuk *denarii*'lik bir ödenekten fazlasını ayırmayarak; komisyonun çalışmasını pratikte imkânsız hale getirmeye çalışmışlardır.²⁹⁹ Hatta Tiberius Sempronius Gracchus toprak dağıtımında kullanılması için *Aerarium*'dan çadır istediğinde dahi *Aerarium*'un kasalarını reformculara açmamışlardır.³⁰⁰

Büyük toprak sahipleri reformların uygulanmaması için sürekli yeni yolları denerken bir başka sorun da plebler cephesinde ortaya çıkmıştır. Tiberius Semp-

²⁹² Astin, *Scipio Aemilianus*, s.209; Williamson, age., s.6.

²⁹³ Appianus, age., s.27.

²⁹⁴ Appianus, age., s.27; Astin, *Scipio Aemilianus*, s.211; Williamson, age., s.5.

²⁹⁵ Altan, age., s.128; Appianus, age., s.27; Diakov/Kovalev, age., s.125; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.132; Özer-Sarıtaş, age., s.115; Plutarkhos, age., s.39; Umur, age., s.81.

²⁹⁶ Altan, age., s.127; Geer, agm., s.32; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.156.

²⁹⁷ Geer, agm., s.32; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.156.

²⁹⁸ Plutarkhos, age., s.39.

²⁹⁹ Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.156.

³⁰⁰ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.211; Plutarkhos, age., s.39.

ronius Gracchus’un reform paketi uyarınca, topraksız köylülere dağıtılacak olan topraklar karşılığında köylülerin cüzi de olsa bir kira ödemesi ve buna ek olarak toprakları işleyecek üretim araçlarını bulmaları gerekmektedir.³⁰¹ Ne var ki zaten topraklarını kaybetmiş ve yoksulluğa düşmüş olan Roma köylüsünün anılan ücreti ödemesi bile mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle de toprakların yeniden dağıtım süreci işleyememektedir. Tiberius Sempronius Gracchus tüm bu sorunları çözmek için yine radikal bir yolu tercih edecektir.³⁰²

Tiberius Sempronius Gracchus karşı karşıya kalınan bu yeni sorunu çözmek amacıyla o esnada hayatını kaybeden ve tüm kişisel serveti ile krallığını Roma’ya miras bırakan³⁰³ Bergama kralı III. Attalos’un³⁰⁴ mirasının toprak reformu programının geliri olarak kullanılması ve servetin bir kısmının da reformdan yararlanacak vatandaşların kendilerine bırakılan toprakları işleyecek aletleri alabilmeleri amacıyla bunlara dağıtılması için Roma’ya getirilmesi amacıyla bir yasa tasarısı önermeye karar vermiştir.³⁰⁵

III. Attalos’tan Roma’ya kalan servet ve Bergama Krallığı topraklarından elde edilecek olan gelirlerin toprakların köylülere dağıtılması sürecinde kullanılması amacıyla yine Tiberius Sempronius Gracchus tarafından hazırlanan tasarı Concilia Plebis Tributa’ya sunulur. Ne var ki bu sefer de tepki Senatus’tan gelmiştir.³⁰⁶ Roma hukuk sistemine göre eyaletlerin gelirlerinin yönetimine asıl söz sahibi olan Senatus³⁰⁷ Tiberius Sempronius Gracchus tarafından hazırlanan tasarının geleneklere aykırı olduğu iddiası ile Tiberius Sempronius Gracchus’a karşı cephe alacaktır.³⁰⁸ Tiberius ise Attalos’un krallığını Roma halkına bıraktığını ve Senatus’un bu konuda karar vermemesi gerektiğini sa-

³⁰¹ Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.156.

³⁰² Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.156.

³⁰³ Henderson, “Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic”, s.55; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.156.

³⁰⁴ III. Attalos, (Attalos Philometor) M.Ö. 138 yılında, babası II. Eumenes’in ardından Bergama kralı olmuştur. 33 yaşında kral olan Attalos Annesini çok sevdiği için *philometor* (annesini seven) sanı verilmiştir. M.Ö. 133 yılında Attalos meşru bir varis bırakmadan ölmüştür. Ölümü aynı zamanda Bergama krallığının da sonu olmuştur; çünkü Attalos vasiyetinde Bergama Krallığını Roma’ya bırakmıştır. Vasiyete göre Roma halkını ülkesinin ortak sahibi olarak atamıştır (*Populus Romanus bonarum Meorum heres esto*). Vasiyete göre Bergama, bir serbest şehir olarak idare edilecek; Attalos’un kişisel serveti ile saray, imalathane ve parkların gelirleri ise Roma halkının olacaktır. Bu hüküm Tiberius Gracchus tarafından Senatus’a karşı da kullanılacaktır. Bkz. Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Krallık Devri*, 2. Baskı, İzmir, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, 1996, s.88-91.

³⁰⁵ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.212; Boren, agm., s.362; Diakov/Kovalev, age., s.125; Plutarkhos, age., s.41.

³⁰⁶ Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.142; Plutarkhos, age., s.41.

³⁰⁷ Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.156.

³⁰⁸ Altan, age., s.128.

vunmaktadır. Senatus'un direnişini kırmak isteyen Tiberius Sempronius Gracchus, tasarımı pleb tribünü sıfatıyla halka götürmeye karar verecektir.³⁰⁹

Tiberius Sempronius Gracchus'un bu hamlesi, pleblere dayanarak Senatus'un toplumsal etkisinin kırılmasına denk düştüğü için Tiberius Sempronius Gracchus'a yönelik muhalefeti şiddetlendirecektir.³¹⁰ Fakat muhalefete rağmen tasarı yasalasır ve Attalos'un hazinesi kurulan komisyonun emrine verilere reformlar uygulanmaya başlanır.³¹¹ Reformların somut olarak uygulanması ile birlikte Roma topraklarında küçük aile çiftlikleri kurulmaya başlamıştır. Günümüzde yapılan kazılarda bulunan ve üzerinde Tiberius Sempronius Gracchus'un toprak reformunun kayıtları olan sınırlar da bize reformların somut sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.³¹²

Tiberius Sempronius Gracchus toprak reformunu uygulamaya koymasını yine pleblerin huzursuzluğunu gidermeye yönelik bir dizi değişiklik daha yapacaktır. Bu doğrultuda askeri seferlerin sürelerini azaltacak, mahkeme kararlarının halkın huzurunda temyiz edilebilmesi imkânını getirecek ve o zamana kadar senatörlerden oluşan³¹³ mahkeme kuruluna atlı sınıftan kimselerin de dahil olmasını tartışmaya açacaktır.³¹⁴ Anılan reformların toprak reformundan ayrılan özelliği ise bunların özellikle Senatus'un gücünü kırmaya yönelik olmasıdır.³¹⁵

Tiberius Sempronius Gracchus'a karşı olan tepkiler onun magistraların art arda iki kez seçilemeyeceğine ilişkin hukuk kuralına³¹⁶ aykırı bir biçimde³¹⁷ art arda ikinci kez pleb tribünlüğüne aday olduğu M.Ö. 132 yılı seçimlerinde tam anlamıyla bir krize dönüşecektir.³¹⁸ Gerçi Tiberius Sempronius Gracchus'un ihlal ettiği savunulan kural daha evvelde de ihlal edilmiştir. Annesinin babası olan Scipio Africanus art arda iki kez magistra seçilmiştir. Ne var ki Kartaca'yı fethi ile Romalı zenginlere yeni topraklar ve köleler getiren Scipio Africanus söz konusu olduğunda kabul edilebilen³¹⁹ bu ihlal, Romalı büyük toprak sahiplerinin top-

³⁰⁹ Plutarkhos, age., s.41.

³¹⁰ Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.156.

³¹¹ Diakov/Kovalev, age., s.125.

³¹² Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.143.

³¹³ Engels, age., s.149.

³¹⁴ Plutarkhos, age., s.47.

³¹⁵ Plutarkhos, age., s.47.

³¹⁶ Astin, "Roman Government And Politics", s.163.

³¹⁷ Umur, age., s.46; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.156.

³¹⁸ Altan, age., s.128; Barbette Stanley Spaeth, "The Goddess Ceres and the Death of Tiberius Gracchus", *Historia*, 1990 C.2, S.39, s.191; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.133; Rich, age., s.156.

³¹⁹ Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.156.

raklarını pleblere dağıtmaya çalışan Tiberius Sempronius Gracchus’a geldiğimizde büyük toprak sahiplerinin tepki göstermesine neden olmuştur.³²⁰ Pontifex Maximus P. Cornelius Scipio Nascia önderliğindeki³²¹ Romalı büyük toprak sahipleri seçimler esnasında Senatus’ta başlatan bir tartışmanın giderek kavgaya dönüşmesi sonrasında Tiberius Sempronius Gracchus ve takipçilerini tasfiye edecekler ve yakalanan Tiberius Sempronius Gracchus ve destekçileri hayatlarını kaybedeceklerdir.³²² Ama Tiberius Sempronius Gracchus’un hayatını kaybetmesi başlattığı reform hareketinin derhal sonlanması anlamına da gelmemektedir.

Senatus mensupları Tiberius Sempronius Gracchus’un hayatını kaybetmesi ile iyice yükselen pleb hareketinden çekindikleri için reform programını sonlandıramamışlardır.³²³ Topraklarını kaybetmiş pleb kitlelerinin desteğini kazanmış olan reform hareketi bir süre daha devam etmiş ve kurulan komisyon *Lex Sempronia Tiberiana*’yı uygulamıştır.³²⁴ Bu bize pleblerin politik hareketinin etkilerinin Senatus tarafından kabullenildiğini göstermektedir.³²⁵

Reformların devam ettiği süre zarfında yaklaşık 70.000 adet toprak payı dağıtılmıştır.³²⁶ Dağıtılan topraklarda ise yaklaşık 75.000 yurttaş iskân edilmiştir.³²⁷ Anılan rakam Roma ordularının asker kaynaklarında yüzde yirmilik bir artışa karşılık gelmektedir.³²⁸ Sadece bu veriler bile reform hareketinin başlı başına Romanın verili sınıf yapısına bir karşı çıkış olmaktan çok statükoyu korumak için alınmış atipik bir önlem olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Fakat toprak reformunun zaman içinde Latium’un sınırlarını aşarak müttefiklerin topraklara yayılması Latin ve İtalyan toprak sahiplerinin Scipio Aemilianus’tan yardım istemesine neden olmuştur.³²⁹ Ordunun temel asker kaynaklarından biri olan müttefiklerin huzursuzluğu Roma oligarşisinin reform hareketine yönelik kabulünün sonunu getirmiş ve böylece Tiberius Gracchus’un eniştesi

³²⁰ Appianus, age., s.29.

³²¹ Boren, agm., s.358; John Richardson, *The Language of Empire: Rome and the Idea of Empire From the Third Century BC to the Second Century AD*, 1. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, s.52-53.

³²² Altan, age., s.129; Appianus, age., s.5, 33-35; Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.133; Jerzy Linderski, “The Pontiff and the Tribune: the Death of Tiberius Gracchus”, *Athenaeum*, 2002, S.90, s.364; Plutarkhos, age., s.53-57; Rich, age., s.156; Williamson, age., s.355.

³²³ Plutarkhos, age., s.57; Spaeth, agm., s.194.

³²⁴ Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, s.142; Geer, agm., s.32; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.159.

³²⁵ Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.159.

³²⁶ Diakov/Kovalev, age., s.126.

³²⁷ Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.159.

³²⁸ Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.159.

³²⁹ Geer, agm., s.32.

olan P. Cornelius Scipio ve Senatus M.Ö. 129 senesinde üçlü komisyonun yetkilerini Consul Tuditanus'a devrederek reform hareketini sonlandırmıştır.³³⁰

Gracchus kardeşlerin bu ilk reform girişiminin sonlandırılması, reformları dayatan sorunların çözümlenmesi ve çelişkilerin ertelenmesi sürecinin de kesin-tiye uğraması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda anılan sorun ve çelişkiler bu kez Tiberius'un kardeşi Gaius Gracchus'un Tiberius'un reform programını da kapsayan yeni bir reform programı ile ortaya çıkması sonucunu doğuracaktır.

5. TİBERİUS GRACCHUS VE LEX SEMPRONIA'NIN TOPLUMSAL KARAKTERİ

Cumhuriyet genişledikçe köle emeğine dayanan latifundia sistemi yayılarak küçük köylülüğü tasfiye etmeye başlamıştır. Anılan tasfiye, pleblerin bir sınıf mücadelesi rotasına girmesine sebep olmuş ve sınıf mücadelesine mündemiç toplumsal talepler pleb tribünlüğü makamı üzerinden Roma düzeninde belirleyici etkiler üretmişlerdir. Pleb tribünleri, plebler tarafından seçilmeleri nedeniyle bu sınıfın toplumsal taleplerinin temsilcisi sıfatına haizdirler. Buna ek olarak yetkileri de pleblerin toplumsal taleplerinin devlet aygıtı içinde etki doğurabilmesi için bir olanak teşkil etmektedir. *Imperium* yetkisine sahip olmamakla beraber, Pleb Meclisi'ni toplantıya çağırabilmek, yargısal nitelikte karar verebilmek ve diğer magistraların pleblerin menfaatlerini ihlal eden kararlarını veto edebilmek gibi önem yetkilere sahip olan³³¹ ve pleblerin doğrudan seçimiyle göreve gelen pleb tribünlerinin, toplumsal çelişkilerin yüzeye vurduğu, plebler ve asiller arasındaki servet uçurumunun hızla genişlediği ve pleblerin kitlesel olarak yoksullaştığı bir dönemde, söz konusu çelişkilerin merkezine çekilecekleri söylenebilecektir.

Roma Cumhuriyeti içindeki toplumsal çelişkilerin şiddetlenmesi Roma yönetici sınıfı içinde pleblerle ittifak kurma eğilimlerini kuvvetlendirmiş ve buna bağlı olarak M.Ö. II. Yüzyıl'da Laelius'un ki başta olmak üzere bir dizi reform girişimi zaten denenmiştir. Özellikle Laelius'un reform girişiminin içeriğinin Tiberius Sempronius Gracchus'un girişimi ile olan benzerliği göz önüne alındığında *Lex Sempronia Tiberiana*'nın yeni bir buluş olmadığı, Roma'nın mevcut sınıf çelişkileri içinde zaten daha önceden de keşfedilmiş bir normatif pratiğin yeniden keşfedilmesine denk düştüğünün altının çizilmesi gerekir.³³² Yine de yasa tasarısının *Lex Sempronia Tiberiana* olarak bilinmesi ve birincil kaynaklarda da doğrudan Tiberius Sempronius Gracchus'la ilişkilendiriliyor olması

³³⁰ Altan, age., s.129; Geer, agm., s.33.

³³¹ Mommsen, *The History of Rome Vol I*, s.281-286.

³³² Astin, *Scipio Aemilianus*, s.192.

ile Tiberius Sempronius Gracchus’un süreç boyunca aldığı inisiyatif ve karşı karşıya kalınan sorunlara ilişkin tutturduğu radikal yollar bize tasarının şekillenmesi ve uygulanmasında Tiberius Sempronius Gracchus’un baskın aktör olduğunu da göstermektedir.³³³

Tiberius Sempronius Gracchus o dönemde *populares* adı verilen ve pleblerin toplumsal taleplerin devlet aygıtı içinde temsil etme iddiasında olan Senatus oligarşisinin reformist kanadının mensuplarından biridir.³³⁴ *Populares*’in en belirgin özelliği çıkarlarını temsil ettikleri yoksul kitleler gibi (en azından kriz dönemlerindeki halleri gibi) politik pozisyonları açık ve belirli bir toplumsal gruba denk düşmemesidir. *Populares* içinde gerçekten pleblerin talepleri ile yakınlık kuran kimseler olabildiği gibi, pleblerin desteğini politik bir yükselme aracı olarak kullanmayı amaçlayanlar yahut plebler ile kurulacak bir ittifak bağlamında Roma’ya ilişkin tespit ettikleri sorunları çözmeyi amaçlayan ve bu süreç içinde de pleblere bazı ödünler vermeyi kabullenmiş olan kimseler de mevcuttur.³³⁵ Hatta *populares* mensuplarının üretim ilişkilerindeki pozisyonunun altı çizildiğinde varsa şayet istisnai bir örnek dışında bunların köleler ve fetihlerin getirdiği zenginlikler üzerine kurulmuş olan statükodan vazgeçmeyecekleri, *optimates-populares* arasındaki farkında temelde statükonun biçimine ilişkin bir fark olduğu da söylenebilecektir.³³⁶ Tiberius Sempronius Gracchus büyük ölçüde bu üçüncü kategoriye dahildir.

Tiberius Sempronius Gracchus’un da içinde olduğu *populares* mensuplarının motivasyonları birbirinden farklı olsa da³³⁷ özellikle M.Ö. II. Yüzyıl’daki gibi bir kriz dönemleri geldiğinde ve buna bağlı olarak plebler siyasi ağırlıklarını hissettirmeye başladıklarında bireysel motivasyonlar tarihin hareket yasalarının gölgesinde kalmaktadır. Toplumsal mücadelelerin yüzeye çıktığı dönemlerde yönetici sınıfın fraksiyonlarının kendi aralarındaki mücadeleler, iradi yahut gayri iradi bir biçimde pleblerin toplumsal talepleri kesişebilmektedir.³³⁸ Tiberius Sempronius Gracchus örneğinde ise bu kesişme Tiberius Sempronius Gracchus’u başlangıçtaki amaçlarının ötesinde bir yere taşımıştır.³³⁹

Aslına bakıldığında Tiberius Sempronius Gracchus’un reform programı ilk ortaya çıktığında muhafazakâr nitelikler taşımaktadır. Reform programının,

³³³ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.192.

³³⁴ Mousourakis, *A Legal History of Rome*, s.44; Ste. Croix, age., s.445.

³³⁵ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.76; Ste. Croix, age., s.445-446.

³³⁶ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.76.

³³⁷ Mommsen, *The History of Rome Vol III*, s.76.

³³⁸ Mommsen, *The History of Rome Vol I*, s.274.

³³⁹ Ste. Croix, age., s.446.

Roma zenginlerine karşı eşitlik talep eden pleblerin sözcüsü olmaksızın Roma'nın bozulan askeri yapısını düzenleme, köle isyanlarının yarattığı tehdidi bastırma gibi amaçları ve ulaşılmak istenen sonucun cumhuriyetin bozulan düzenini geri getirme, *Leges-Liciniaie Sextiae*'nin hükümlerini tekrar yürürlüğe sokarak cumhuriyet yönetimini kendi köklerine döndürme gibi amaçları onun başlangıçtaki muhafazakâr karakterini açık bir biçimde göstermektedir.³⁴⁰

Tiberius Sempronius Gracchus'un reform girişiminin ilk ortaya çıkışı bu bağlamda Romalı büyük toprak sahiplerine yönelik bir politik hareket olarak adlandırılmayacaktır. Tiberius Sempronius Gracchus'un reform girişimini radikal hale getiren, reform programının cumhuriyet içindeki toplumsal mücadelelerin şiddetlendiği ve iyice yüzeye çıktığı bir döneme denk gelmesidir.³⁴¹ Reform sürecinde Senatus'un Tiberius Sempronius Gracchus'a yönelttiği tepkiler ve Numantia Seferi sonrasında yaşananlar göz önüne alındığında Tiberius Sempronius Gracchus'un her adımında artık iyice politikleşmiş olan pleblere yaslanmak zorunda kaldığı ve buna bağlı olarak da pleblerin taleplerine her adımda biraz daha yaklaştığı söylenebilecektir. Özellikle Octavius'un görevden alınması Tiberius Sempronius Gracchus'un Roma yönetici sınıfından kopuşunu tamamlamış ve böylece plebler ile bütünleşmesini geri dönülemez bir noktaya getirmiştir.³⁴² Velhasıl, Reform sürecinde Senatus'un gösterdiği tepkiler ile pleblerin eş zamanlı olarak söz konusu reform programını kendi toplumsal talepleri çerçevesinde sahiplenmelerinden ötürü *Lex Sempronia Tiberiana* ve onun mimarı Tiberius Sempronius Gracchus pleblerin toplumsal mücadelelerinin bir dışavurumuna dönüşmüşlerdir.

Tiberius Sempronius Gracchus'un reformlarını tahlil ederken dikkat edilmesi gereken en önemli şey ise söz konusu reformların yalnızca özgür yoksulları kapsamamasıdır.³⁴³ Reformlarda kölelere yahut köleliğe yönelik en ufak bir karşı çıkış yoktur. Kölelerin Tiberius Sempronius Gracchus'un reformları ile ilişkisi, artan sayıları ve isyanları nedeniyle bir sorun olarak görülmelerinden ibarettir. Bu noktada anılan dönemdeki mücadelelerin sadece özgür yoksullar ve özgür zenginler arasında olduğunun altını çizmek gerekir. Dolayısıyla anılan reform ve mücadelelerin sınırları belli ve verilidir.³⁴⁴

³⁴⁰ Gruen, age., s.387; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.157-158.

³⁴¹ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.200.

³⁴² Astin, *Scipio Aemilianus*, s.209.

³⁴³ Appianus, age., s.17-23; Finley, age., s.82.

³⁴⁴ Bkz. Karl Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, (Çev) Sevim Belli, 5. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2012, s.8-9.

Tiberius Sempronius Gracchus’un bu taleplerin sesi olmayı kabullenmesi elbette ki bize onun pleblere karşı bir sempati duyduğunu ve onların yoksulluğunu gidermek gibi bir isteğe sahip olduğunu söyleme imkanı vermektedir. Ne var ki Tiberius Sempronius Gracchus bir Roma konsülüdür ve bu bağlamda onun reform hareketine girişmesi salt diğerkâmlıkla yahut pleblerin toplumsal talepleri ile özdeşleşen radikal bir ideoloji ve bilinçle açıklanamaz.³⁴⁵ Tiberius Sempronius Gracchus’un genç, hevesli ve hırslı bir politikacı olduğunu dikkate aldığımızda bu husus daha da önem kazanmaktadır.³⁴⁶ Özellikle Gaius Julius Caesar’ın yükselişinde de göreceğimiz üzere yoksul kitlelerin Roma siyaseti üzerindeki etkileri çoğu kez asillerin iktidar mücadelesi içinde yoksullarla ittifak kurma yoluna gitmeleri ile sonuçlanmaktadır.³⁴⁷ Anılan ittifak politikası bir yandan ittifaka dâhil olan asillere pleb desteği sağlamakta diğer yandan da pleblerin toplumsal taleplerinin devlet aygıtı nezdinde somut sonuçlar doğurabilmesinin önünü açmaktadır. Bu bağlamda Tiberius Sempronius Gracchus’u reform yoluna sevk eden faktörlerden birinin de Roma yönetici sınıfı içerisindeki mücadele içinde pleblere dayanmak olduğunu söylemek mümkündür.³⁴⁸ Ama reformların sadece Tiberius Sempronius Gracchus’un pleblere bir lütfu olmadığını, reformları başlatan sürecin bizatihi pleblerin mücadelesi olduğunu da hatırlamak gerekir.³⁴⁹ Reformların tek kaynağının Tiberius Sempronius Gracchus’un vicdanı olduğunu yahut Tiberius Sempronius Gracchus’un katı bir pragmatizmle hareket ettiğini ve reformların Roma yönetimi içerisindeki hizip çatışmasının bir yansıması olduğunu savunmak da pleblerin tarihsel rollerini yok saymak olacaktır.³⁵⁰ Buna bağlı olarak Tiberius Sempronius Gracchus’un reform programının, Roma’nın oligarşik düzeninin sonlandırılması, asker sıkıntısının çözülmesi yahut köle isyanlarının yarattığı tehdide bir cevap gibi sıralanabilecek amaçlardan birine indirgemek de sorunlu olacaktır.³⁵¹ Tiberius’un reform girişimi hem tüm bu amaçları kapsamakta hem de pleblerin yürüttüğü mücadelelerin bu amaçlar üzerindeki dönüştürücü etkilerini bünyesinde taşımaktadır.

³⁴⁵ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.195; Henderson, “Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic”, s.52; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.157.

³⁴⁶ Appianus, age., s.19; Astin, *Scipio Aemilianus*, s.192; Henderson, “Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic”, s.52; Ward/Heichelheim/Yeo, age., s.157.

³⁴⁷ Bkz. Demircioğlu, age., s.173.

³⁴⁸ Richardson, agm., s.5.

³⁴⁹ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.200.

³⁵⁰ Ste. Croix, age., s.445.

³⁵¹ Astin, *Scipio Aemilianus*, s.194.

6. SONUÇ

M.Ö. II. Yüzyıl Roma Cumhuriyeti'nin tarihindeki en sancılı dönemlerinden birine denk düşmektedir. Genişleyen ve Akdeniz Havzası'na hâkim olan Roma Cumhuriyeti, ele geçirdiği topraklar ve köleler ile hâkimiyet kurduğu ticaret yollarının etkisi ile ciddi bir ekonomik-toplumsal krizi tecrübe etmektedir. Söz konusu krizin altında cumhuriyetin genişlemesinin üretim ilişkileri düzeyinde kışkırttığı dönüşümler yatmaktadır. Söz konusu dönüşümler köle emeğine dayanan ve pazar için kitlesel üretim yapan latifundia sisteminin gelişmesi ve eş zamanlı olarak mevcut köleci üretim tarzının ileri bir evresine geçilmesi ile köle emeğine dayanan üretimin üretim ilişkilerini belirleyici bir noktaya ulaşması olarak sıralanabilecektir.

Roma'nın geçirdiği bu dönüşümler Roma'nın küçük mülk sahibi yurttaş köylülerinin toplumsal pozisyonunu ciddi anlamda dönüştürecektir. O güne kadar Roma'nın üzerinde yükseldiği temel sınıflardan biri olan yurttaş köylüler, gerek cumhuriyetin fetihlerinin yarattığı demografik basınç, gerekse de gelişen latifundia ekonomisi ve denizaşırı ticaret bağlı olarak artan rekabetten ötürü kitleler halinde topraklarını kaybetmektedirler. Cumhuriyetin erken devirlerinde topraksız köylüler sorunu *ager publicus*'tan pay dağıtılarak çözülmesine rağmen M.Ö. II. Yüzyıl'a gelindiğinde artık topraksız köylü *ager publicus*'tan pay alamamakta ve bu durum yurttaş köylüler ile büyük toprak sahipleri arasındaki çelişkileri şiddetlendirmektedir. Yurttaş köylülerin topraklarını kitleler halinde kaybetmeleri ise beraberinde Roma ordularının asker kaynaklarının kurumasını getirmektedir. M.Ö. II. Yüzyıl'daki dönüşümlerin diğer önemli etkisi ise köleci üretim tarzında ileri bir evreye geçilmesine bağlı olarak köle emeğine dayanan üretimin üretim ilişkilerinde hâkim pozisyona yükselmesidir. Söz konusu dönüşüm hem topraklarından olan ve kentlere göçen yurttaşların iş kollarında kölelerin istihdam edilmesi sonucunda yoksul Roma yurttaşlarının huzursuzluğunu besleyecek hem de köleler ve efendiler arasındaki çelişkiler Roma'yı daha önce karşılaşmadığı kadar büyük köle isyanları ile sarsacaktır.

M.Ö. II. Yüzyıl'da cumhuriyetin içinde bulunduğu bu kriz haline karşı Roma yönetici sınıfı içinden reform önerileri üretilmeye başlanmıştır. M.Ö. 134'ün sonunda pleb tribünü olan Tiberius Sempronius Gracchus da bu önerilerden en ünlülerinden biri olan *Lex Sempronia-Tiberana*'nın mimarıdır. Önerisinin içeriği ve etkileri dolayısıyla da Roma tarihinin en önemli figürlerinden biri haline gelmiştir. *Lex Sempronia Tiberiana*, temelde Roma Cumhuriyeti'nin karşı karşıya kaldığı krize çözüm olarak topraksız köylülerin *ager publicus*'tan pay verilerek topraklandırılmasını öngörmektedir. Böylece topraksız köylülerin huzursuzluğu giderilecek, Roma ordusunun kurumaya başlayan yurttaş-asker kaynağı beslenecek ve kırsaldaki köle nüfusu azaltılarak Romalıları korku için-

de bırakan köle isyanlarının önüne geçilebilecektir. En azından Tiberius Semp-ronius Gracchus böyle ummaktadır. Ne var ki reform girişimi Romalı büyük toprak sahiplerinin tepkisi ile karşılaşır. Senatus’un reform tasarısına karşı yük-selttiği sert muhalefet, Tiberius Sempronius Gracchus’a yükselen pleb dina-mizmi ile bütünleşmekten başka bir şans bırakmayacaktır. Böylece başlangıçta cumhuriyetin geleneksel toprak mülkiyeti rejimine dönüşü savunduğu ve köle-liğe karşı çıkmadığı için popülist tonları olan muhafazakâr bir reform paketine denk düşen *Lex Sempronia Tiberiana*, pleblerin toplumsal taleplerinin merkezi-ne oturacaktır. Tiberius’un pleblerle bütünleşmesi ise Roma oligarşisinin tepki-lerini daha da şiddetlendirecek ve sonuçta Tiberius Sempronius Gracchus’un reform programı sona erecektir.

Tüm bu anlatılanlar ışığında Tiberius Sempronius Gracchus ve onun başlat-tığı reform hareketi, Roma Cumhuriyeti’nin içinde bulunduğu toplumsal kriz dönemi ile Roma oligarşisi içindeki bir fraksiyonun muhafazakâr bir reform girişiminin birleştiği noktada anlaşılacak durumdadır. En nihayetinde Tibe-rius Sempronius Gracchus ve onun reform hareketi tarihten bağımsız değildir. Her ne kadar popülist tonlar taşısa da Tiberius Sempronius Gracchus’un temel derdi ne köleliğin ortadan kaldırılması ne de büyük toprak sahipleri ile küçük köylüler arasındaki eşitsizliklerin sonlanmasıdır. Onun temel derdi, Roma’nın karşı karşıya kaldığı ve yukarıda anlatılan yapısal sorunların çözümü için cum-huriyetin geleneksel toprak mülkiyeti sisteminin yeniden ihya edilmesidir. Ne var ki tarihin hayal gücü Tiberius Sempronius Gracchus’un hayal edebileceği-nin ötesindedir. Toplumsal krizin yoğunlaştığı ve pleblerin toplumsal mücadele-lerinin iyice yükseldiği bir dönemde başlayan reform hareketi, Roma’nın yöne-tici sınıfı içinde destek bulamayınca plebler reformları sahiplenmişler ve böyle-ce başka bir şansı kalmayan Tiberius Sempronius Gracchus ve destekçileri belki de hiç istemenden kendilerini pleblerin toplumsal taleplerinin sözcüsü olarak buluvermişlerdir. Velhasıl altı çizilmesi gereken yer, ne Tiberius Sempronius Gracchus’un diğerkâmlık ve alicenaplığı ne de *Lex Sempronia Tiberiana*’nın erdemleridir. Altı çizilmesi gereken yer hukukun içinde üretildiği tarih ve top-luma nasıl bağlı olduğu ve gerek Tiberius Sempronius Gracchus’un gerekse de *Lex Sempronia Tiberiana*’nın Roma Cumhuriyeti’nin toplumsal koşullarının kendilerini dışı vurma biçimleri olduğudur.

KAYNAKÇA

- Abbot, Frank Frost, *A History and Description of Roman Political Institutions*, Boston, Ginn&Co, 1911.
- Altan, Sabahat, *Roma Tarihinin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Anderson, Perry, *Antikiteden Feodalizme Geçişler*, (Çev) Uygur Kocabaşoğlu, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Appianus, *Appian's Roman History*, (Çev) Horace White, Londra, The Loeb Classical Library, 1964.
- Astin A. E., *Scipio Aemilianus*, New York, Oxford University Press, 1967.
- Astin A. E., "Roman Government And Politics", *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, (Ed) A. E. Astin/F. W. Walbank F. B. A./ M. W. Frederiksen/ R. M. Ogilvie, 7. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Aydoğdu, Murat, "Roma Hukukunda Toprak Sistemi ve Tarım Reformu Girişimleri", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi: Cevdet Yavuz'a Armağan*, 2016, C.22, S.3.
- Bayatlı, Osman, *Bergama Tarihinde Krallık Devri*, 2. Baskı, İzmir, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, 1996.
- Berger, Adolf, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, The American Philosophical Society, 1953.
- Boren, Henry C., "Tiberius Gracchus: The Opposition View", *The American Journal of Philology*, 1961, C.82, S.4.
- Bozkurt, Gülnihal, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1981, C.38, S.1.
- Briscoe, John, "Supporters and Opponents of Tiberius Gracchus", *The Journal of Roman Studies*, 1974, C.64.
- Briscoe, John, "The Second Punic War", *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, (Ed) A. E. Astin/F. W. Walbank F. B. A./ M. W. Frederiksen/ R. M. Ogilvie, 7. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Brown, Truesdell S., "Greek Influence on Tiberius Gracchus", *The Classical Journal*, 1974, C.42, S.8.
- Brunt, Peter Astbury, *Italian Manpower 225 B.C.-A.D. 14*, Londra, Oxford University Press, 1. Baskı, 1971.

- Brunt, Peter Astbury, *Social Conflicts in the Roman Republic*, 1. Baskı, Londra, Chatto and Windus, 1971.
- Cascio, Lo Elio, “Population and Demographic Studies”, *A Companion to the Archaeology of the Roman Republic*, (Ed) Jane DeRose Evans, 1. Baskı, Pondicherry, Wiley&Blackwel, 2013.
- Cato, Marcus Porcius, “On Agriculture”, *Marcus Porcius Cato: On Agriculture, Marcus Terentius Varro: On Agriculture*, (Çev) William Davis Hooper, (Ed) T. E. Page/E. Capps/W. H. D. Rouse, Londra, Loeb Classical Library, 1934.
- Colognesi, Luigi Capogrossi, *Law and Power in the Making of The Roman Commonwealth*, (Çev) Laura Kopp, 1. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.
- Cornell, Tim J., *The Beginnings of Rome: Italy and Rome From the Bronze Age to the Punic Wars, c.1000-263 BC*, Londra, Routledge, 1995.
- Crawford M., “Money and Exchange in the Roman World”, *Journal of Roman Studies*, 1970, C.60.
- D’Arms, John Haughton, *Romans on the Bay of Naples. A Social and Cultural Study of the Villas and Their Owners From 150 B.C. to A.D. 400*, Cambridge/Massachusetts, Harvard University Press, 1970.
- Demircioğlu, Halil, *Roma Tarihi I. Cilt: Cumhuriyet*, 5. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Denis, Henri, *Ekonomik Doktrinler Tarihi 1*, (Çev) Attila Tokatlı, 2. Baskı, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1982
- Diakov, V/S. Kovalev, *İlk Çağ Tarihi 2: Roma*, (Çev) Özdemir İnce, 3. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2015.
- Dixon, Suzanne, *Cornelia: Mother of the Gracchi*, 1. Baskı, New York, Routledge, 2007.
- Diñçkol, Bihterin, “Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine-’Demos’tan ‘Populus Romanus’a”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi: Bülent Tahiroğlu’na Armağan*, 2017, C.23, S.3.
- Dyson, Stephen L., “Cosa”, *A Companion to the Archaeology of the Roman Republic*, (Ed) Jane DeRose Evans, 1. Baskı, Pondicherry, Wiley&Blackwell, 2013.
- Eckstein, Arthur M., *Mediterranean Anarchy: Interstate War and the Rise of Rome*, Berkeley&Los Angeles, University of California Press, 2006.
- Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çev) Kenan Somer, 18. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2017.

- Epstein, David F., "Inimicitia Between M. Octavius and Ti. Gracchus, Tribuni Plebis, 133 B.C.", *Hermes*, 1983, C. 3, S.111.
- Errington R. M., "Rome and Greece to 205 B.C.", *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, (Ed) A. E. Astin/F. W. Walbank F. B. A./ M. W. Frederiksen/ R. M. Ogilvie, 7. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Erskine, Andrew, *Roman Imperialism*, Chippenham&Eastbourne, Edinburgh University Press, 2010.
- Faulkner, Neil, *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere*, (Çev) Tuncel Öncel, 1. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2014.
- Faulkner, Neil, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, (Çev) Çağdaş Sümer, 1. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2015,
- Ferruci, Stefano, "Yunanistan'da Ekonomi", *Antik Yunan*, (Ed) Umberto Eco, (Çev) Leyla Tonguç Basmacı, 1. Baskı, İstanbul, Alfa, 2017.
- Finley, Moses I., *Antik Çağ Ekonomisi*, (Çev) Hatice Palaz Erdemir, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.
- Forsythe, Gary, *A Critical History of Early Rome: From Prehistory to the First Punic War*, Berkeley&Los Angeles, University of California Press, 2005
- Fracchia, Helena, "Survey, Settlement and Land Use in Republican Italy", *A Companion to the Archaeology of the Roman Republic*, (Ed) Jane DeRose Evans, 1. baskı, Pondicherry, Wiley&Blackwel, 2013.
- Frederiksen, Martin. W., "The contribution of archaeology to the agrarian problem in the Gracchan period", *Dialoghi di Archeologia*, 1970, C.1, S.4-5.
- Gabba, E., "Rome and Italy in the Second Century B.C"., *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, (Ed) A. E. Astin/F. W. Walbank F. B. A./ M. W. Frederiksen/ R. M. Ogilvie, 7. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Gaius, *Institutiones*, (Çev) Edward Poste, Oxford, Clarendon Press, 1904
- Garnsey, Peter/Dominic Rathbone, "The Background to the Grain Law of Gaius Gracchus", *The Journal of Roman Studies*, 1985, C.75.
- Geer, Russel, M., "Notes on the Land Law of Tiberius Gracchus", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1939, C.70.
- Goldsworthy, Adrian, *The Fall of Carthage*, Londra, Phoenix, 2006.
- Gruen, Erich S., *The Last Generation of Roman Republic*, Berkeley&Los Angeles, University of California Press, 1995.

- Harris, William Vernon, *Rome in Etruria and Umbria*, Oxford, Clarendon Press, 1971.
- Harris, William. Vernon., “Roman Expansion in the West”, *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, (Ed) A. E. Astin/F. W. Walbank F. B. A./ M. W. Frederiksen/ R. M. Ogilvie, 7. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Heaton, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi*, (Çev) Mehmet Ali Kılıçbay/Osman Aydoğuş, 1. Baskı, Ankara, Paragraf Yayınevi, 2005.
- Henderson, M. I., “The Establishment of Equester Ordo”, *Journal of Roman Studies*, 1963, C.53.
- Henderson, M. M., “Tiberius Gracchus and the Failure of the Roman Republic”, *A Journal of Social and Political Theory*, 1968, S.31.
- Holleran, Claire, “Migration and The Urban Economy of Rome”, *Demography and the Graeco-Roman World: New Insights and Approaches*, (Ed) Claire Holleran/April Pudsey, 1. Baskı, New York, Cambridge University Press, 2011.
- Hopkins, K., *Conquerors and Slaves: Sociological Studies in Roman History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978.
- Hönig, Richard, *Roma Hukuku (İndeksler)*, (Çev) Şemseddin Talip, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939.
- Johnston, David, *Roman Law in Context*, 2. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Jones A. H. M., “The Aerarium and the Fiscus”, *The Journal of Roman Studies*, 1950, C.40.
- Jones, A. H. M., “Taxation in Antiquity”, *A. H. M. Jones’s The Roman Economy: Studies in Ancient Economic and Administrative History*, (Ed), P. A. Brunt, Oxford, Blackwell, 1974.
- Karadeniz, Özcan, *Iustinianus Zamanına Kadar Roma’da İş İlişkileri*, 1. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976.
- Karadeniz, Özcan, “Roma Hukukunda ‘Peculium’ Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1968, C.25, S.3-4.
- Karakocalı, Ahmet, “MAGISTRATE: The Most Important Political Body of The Roman Republic”, *Ankara Bar Review*, 2013, C.6, S.2.
- Keaveney, Arthur, *The Army in the Roman Revolution*, 1. Baskı, Oxon, Routledge, 2007.
- Küçük, Eşref, “Eski Roma’da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri”, *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2017, C.7, S.1.

- Lewis, Andrew, "Slavery, Family and Status", *The Cambridge Companion to Roman Law*, (Ed) David Johnston, 1. Baskı, New York, Cambridge University Press, 2015.
- Linderski, Jerzy, "The Pontiff and the Tribune: the Death of Tiberius Gracchus", *Athenaeum*, 2002, S.90.
- Livius, Titus, *The Early History of Rome: Books I-V of History of Rome from its Foundations*, (Çev) Aubrey De Sélincourt, 3. Baskı, Londra, Penguin Books, 2002.
- Livius, Titus, *Rome and Italy: Books VI-X of the History of Rome from its Foundation*, (Çev) Betty Radice, 1. Baskı, Londra, Penguin Books, 1982
- Loane, H. J., *Industry and Commerce of the City of Rome (BC. 50-AD. 200)*, 1. Baskı, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1938.
- Lydos, Ioannes, *Romalıların Devleti'nin Makamları Hakkına I. Cilt*, (Çev) Fatih Onur, 1. Baskı, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2013.
- Marx, Karl, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, (Çev) Sevim Belli, 5. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2012.
- McNeill, William H., *History Handbook of Western Civilisation*, 5. Baskı, Chicago, University of Chicago Press, 1961.
- Meiskins-Wood, Ellen, *Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, (Çev) Oya Köymen, 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2013.
- Mommsen, Theodor, *The History of Rome Vol I*, (Çev) William Purdy Dickson, New York, Cambridge University Press, 2009.
- Mommsen, Theodor, *The History of Rome Book III*, (Çev) William Purdie Dickson, Cambridge University Press, 2010.
- Morel, Jean-Paul, "The Transformation of Italy, 300-133 B.C. The Evidence of Archaeology", *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, (Ed) A. E. Astin/F. W. Walbank F. B. A./ M. W. Frederiksen/ R. M. Ogilvie, 7. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Mousourakis, George, *A Legal History of Rome*, 1. Baskı, New York, Routledge, 2007.
- Mousourakis, George, *Fundamentals of Roman Private Law*, Berlin&Heidelberg, Springer Verlag, 2012.
- Nicolet, Claude, *The World of Citizen in Republican Rome*, California, University of California Press, 1980.
- Oğuzoğlu, H. Cahit, *Roma Hukuku*, 1. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1959.
- Özer-Sarıtaş, Duygu, *Cumhuriyet Dönemi Roma Vergi Sistemi*, 1. Baskı, İstanbul, XII Levha Yayıncılık, 2012.

- Patterson H./ H. di Giuseppe/R. Witcher, “Three South Etrurian “Crises”: First results of the Tiber Valley Project”, *Papers of the British School at Rome*, 2004, C.72.
- Plessis, Paul du, “Property”, *The Cambridge Companion to Roman Law*, (Ed) David Johnston, 1. Baskı, New York, Cambridge University Press, 2015.
- Plutarkhos, *Gracchus Kardeşler*, (Çev) Sema Sandalcı, 1. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 2001.
- Potter, Timothy W., *The Changing Landscape of South Etruria*, Londra, Elek, 1979.
- Rich, John W., “The supposed Roman manpower shortage of the later second century B.C.”, *Historia*, 1983, C.3. S.32.
- Rich John W., “Tiberius Gracchus, Land and Manpower”, *Crises and the Roman Empire: Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of Empire (Nijmegen, June 20-24, 2006)*, (Ed) Olivier Hekster/Gerda de Kleijn/Danielle Sloopjes, Leiden, Brill, 2007.
- Richardson, J. S., “The Ownership of Roman Land: Tiberius Gracchus and the Italians”, *The Journal of Roman Studies*, 1980, C. 70.
- Richardson, John, *The Language of Empire: Rome and the Idea of Empire From the Third Century BC to the Second Century AD*, 1. Baskı, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
- Riggsby, Andrew M., *Roman Law and the Legal World of the Romans*, 1. Baskı, New York, Cambridge University Press, 2010.
- Roda, Isabel, “Hispania”, *A Companion to the Archaeology of the Roman Republic*, (Ed) Jane DeRose Evans, 1. baskı, Pondicherry, Wiley&Blackwel, 2013.
- Rosenstein, Nathan Steward, *Rome at War*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2004
- Roth, Jonathan, P., *The Logistics of the Roman Army*, Leiden, Brill, 1999.
- Russo, John Paul, “The Sicilian Latifundia”, *Italian Americana*, 1999, C.17, S.1.
- Sage, Evan T., “A Note on the Tribune of Ti. Gracchus”, *The Classical Journal*, 1913, C.9, S.2.
- Scheidel, W., “A Model of Real Income Growth in Roman Italy”, *Historia*, 2007, C.3, S.56.
- Schulz, Fritz, *Principles of Roman Law*, (Çev) Marguerite Wolff, 1. Baskı, Oxford, Clarendon Press, 1934.
- Scullard, H. H., *A History of the Roman World: 753 to 146 BC*, New York, Routledge, 2013

- Shatzman, Israel, "The Roman General's Authority over Booty", *Historia*, 1972, C.2, S.21.
- Smith, Richard Edwin, *The Failure of the Roman Republic*, 1. Baskı, Cambridge, University Press, 1955.
- Ste. Croix, Geoffrey Ernest Maurice de, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, (Çev) Çağdaş Sümer, 1. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2014
- Spaeth, Barbette Stanley, "The Goddess Ceres and the Death of Tiberius Gracchus", *Historia*, 1990 C.2, S.39.
- Şenel, Alaeddin, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üzerine*, 1. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970.
- Tellegen-Couperus, Olga, *A Short History of Roman Law*, New York, Routledge, 2003.
- Umur, Ziya, *Roma Hukuku*, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982.
- Varro, Marcus Terentius, "on Agriculture", *Marcus Porcius Cato: On Agriculture, Marcus Terentius Varro: On Agriculture*, (Çev) William Davis Hooper, (Ed) T. E. Page/E. Capps/W. H. D. Rouse, Londra, Loeb Classical Library, 1934.
- Watson Alan, *The Law of Property in the later Roman Republic*, 1. Baskı, Oxford, Clarendon Press, 1968.
- Ward, Allen M./ Fritz M. Heichelheim/ Cedric A. Yeo, *A History of the Roman People*, 6. Baskı, New York, Routledge, 2016.
- Williamson, Callie, *The Laws of the Roman People: Public Law in the Expansion and Decline of the Roman Republic*, 4. Baskı, Ann Harbor, The University of Michigan Press, 2008.
- Wise-Bauer, Susan, *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*, (Çev) Mehmet Morali, 3. Baskı, İstanbul, Alfa, 2018.
- Wiseman, T. P., "The Definition of 'Equus Romanus' in the Late Republic and Early Empire", *Historia*, 1970, C.1, S.19.
- Zubritski, Y/ D. Mitropolski/ V. Kerov, *İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum*, (Çev) Sevim Belli, 16. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2017.